Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Республиканың политилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 36 (15256) ◆ 1994 чылдың февраль 26, суббота ◆ Солунга ат салган шагы 20:35 ◆ Садар өртээ 50 рубль.

ПАРЛААЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Амгы үеде бистиң республикада эрге-чагырганың ийи кол адыры нургулайында тургустунуп хевирлеттинген. Ам суд органнарын чаазы-биле хевирлеп тургузары арткан. Ол дугайында эрткен неделяның пятницада Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдей Кызылда Парлаалга бажыңынга пресс-конференцияны эрттирген. Ол бодунуң эге чугаазынга бүгү Россияныдаа мүрнай эрге-чагырганың чаа хевирин Тывада тургузуп алган бис деп онзагайлаан. Түс чер бот-башкарылгазының арга-хевирлерин Россияның республикалары болгаш регионнары ам чаа-ла сонуургап, оны чаа-ла өөренип көрүп эгелээн. Ынчангаш Тыва Республикада күрүне амыдыралының чаа үе-чадазы тургустунган.

Республиканың Дээди Хуралы ажыллап эгелээнинден бээр 30 хире айтырыгларны сайгарып чугаалашкан, бирги чартык чылда хоойлу чогаадылгазының ажыл планы бадыттынган. Чамдык улус: «Депутаттар ында олурып алган, хуннүн-не чүнү кылырыл?» дижип турар-дыр. Ол ындыг эвес, доктаамал парламентиниң кылыр ажылы-ла хөй дээрзин К. Бичелдей демдеглээн.

Амгы үеде Тыва Республикада 200 ажыг аңгы-аңгы хоойлулар бар. Ол бүгү хоойлуларның чамдыктарынга эдилгелерни болгаш немелдерни киирери негеттинип турар. Дээди Хуралдың бир узамдыктырып болбас үжүрлүг айтырыы ол.

Эрткен чылын Тызага Конституция судун тургузар дугайында шиитпирни үндүрүп, ол талазы-биле тускай хоойлуну хүлээп ап-даа турду. Ол ёзугаар Конституция судунуң кежигүннеринге деп-шилгелер безин эгелеп турган. Ооң соонда чуртта политиктиг байдал бүдүлүп түрүп бергениндеп республикага үк судту тургузары сонгаарлаттынганы бо. Ам ТР-ниң Конституция судунуң дугайында хоойлуга эдилгелерни киирген болгаш ону хевирлеп тургузарын Дээди Хуралдың эргезинче киирген. Ол судтуң эрге-хүлээлгелерин конституциялыг нормаларга дүүштүрген.

Ооң соонда К. Бичелдей ТР-ниң Чазааның канчаар тургустунганынга доктааган. Номчукчулар ооң түнкелдерин массалыг информация органнарын дамчыштыр дыннаан, номчаан. Чазактың отчедун Дээди Хурал хүлээп алгаш, «оптумак» деп демдекти салган. Амыдыралда боттуг байдалдарны барымдаалавышаан, шак ындыг багай эвес үнелелдиң бердингенин ол чугаалап олурду.

Ооң соонда парламент удуртукчузундан журналистер айтырыгларны салган. Бир дугаарында республикада байдал кончуг берге турда. ТР-ниң Чазааның берген отчедун «кылан- тас» чыгыы болганын оларның бирээзи шүүмчүлээш, чүге ындыг болганын сонуургаан. Харыызында К. Бичелдей шуут-ла «кылан-тас» дээрге таарышпас, отчетта бот-шүүмчүлел база бар деп айыткан.

Улуг Хурал дугайында хоойлу белеткеттинип турарының дугайында ол дыннаткан болгаш ук хоойлу бо чоокку үелерде Дээди Хуралга сайгартынарын, ол хүлээп алдынган соонда Улуг Хуралче сонгулдалар эгелээрин чугаалаан.

Чаа тургустунган Дээди Хуралдың кандыызының дугайында соңгукчулар болгаш журналистер боттары үнелел бээри күзенчиг дээрзин К. Бичелдей илереткен. Кандыг-даа таварылгада парламент тургустунган, ам ооң ажыл-ишчи шынарларын көөр апаар.

Соңгулдалар үезинде болган хажыдыышкыннар талазы-биле суд органнары тодарадылганы үндүрер үжүрлүг. Ол Дээди Хуралдың херээ эвес, ынчалза-даа ол частырыглардан өөредигни болгаш түннелдерни үндүрбес аргажок.

Парламент удуртукчузу ооңдаа өске айтырыгларга харыыларны берген. Чижээ, кижилерни каттыштырар национал идея дугайында ол элээн чугаалаан. Ол ышкаш тыва-россий харылзаалар база ооң кичээнгейин ойоп эртпээн.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазааында

ЧҮГЛЕ БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

Февраль 22-де Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы болуп эрткен.

Бирги айтырыгга Кызылдың башкы институдунуң чаа тутунуп турар өөредилге корпузунуң тудуунуң турупканын ректор А. В. Набатов чугаалааш, бо үеде ол тудугну дүргедедири-биле СУ-81 тудуг эргелели-биле керээ чардынган, Чазактан дузаламчы кылдыр 32 млн. рубльди бээрин дилээн. Чазак кежигүннери агроуниверситет тудуу база ара кагдынганын айтып, Москва-биле ам база катап чугаалажып, санаашкыннарны кылгаш, ук айтырыгны үзе шиитпирлээринге доктааган.

Үе чеже-даа берге болза, боттарының инициативазы-биле чонга ачы-буянын чедирип чоруур кижилер, коллективтер бисте бар дээрзин Президент Ш. Д. Ооржак айыткаш, оларның чижээнге Тыва Республиканың ачы-буян болгаш кадыкшыл фондузун демдегледи. Фонд кымдан-даа акша-төгерик албайн, боттарының күжү-биле ачы-буян концерттерин көргүзүп турган ядыы, чединмес кижилерни столоваязынга халас чемгерип турарын, ам 10 оруннуг аалчылар бажыңын ажыдып алыр деп турарын фондунуң даргазы Клара Чамыяновна Сагды хурал киржикчилеринге дыннаткаш, республиканың банк черлериниң чылда кирген орулгазының 2 хуузун ачы-буян фондузунуң агар санынче шилчидип берип турарын дилээн. Клара Чамыяновнаның дилээн банкылар төлээлери деткип, тус-тус шиитпирлеп дузалажырын аазаан.

Чазак хуралынга Тыва Республикага тарааны садарын хостуг болдурар болгаш 1994 чылда тараа будүрерин көвүдедир талазы-биле немелде хемчеглер дугайында айтырыгны база чугаалашкан. Маңаа чазак кежигүннери бо чылын Россиядан берип турган тараа үлүү республикаларга болбас, ынчангаш кожуун бүрүзүнге бо айтырыгны чугулалап көрүп, яамы, будүрүлге, организация, тараачын кижи бүрүзү бо чугула кампанияга үлүүн киириштирерин чедип алыр ажылды чорударын чугулалап көрген. Президент Ш. Д. Ооржак бистиң республикада тараа үнмейн турар булуң чок дээрзин айтып, чижек кылдыр Өвүрде тараачын ажылагыйы эрткен чылын тарааны боттарында чедер кылдыр алгаш, 100 хире тоннаны сатканын чугаалаан. Кижи бүрүзүнүң тодуг-догаа болуру үүгле бодундан хамааржыр дээрзин база айыткан.

Тыва Республиканың Президентизиниң чонга кылган айыткалын болгаш Чазактың отчёдун сайгарып чугаалажып турган үеде бердинген шүүмчүлелдерни болгаш санал-оналдарны боттандырарының хемчеглерин шиитпирлээр талазы-биле айтырыгны база чугаалашкан.

Тыва Республиканың Өөредилге яамызының сан-хөө талазы-биле чурум үрээшкиннериниң дугайында айтырыгны Чазак хуралынга шыңгыы сайгарып көрген. Мындыг хевирлиг хынаашкыннар бо берге үеде кончуг ажыктыг дээрзин чазак кежигүннери чаңгыс үнбиле деткээн.

Чазак хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш тус-тус доктаалдарны хүлээп алган.

Светлана МОНГУШ.

ПРЕЗИДЕНТ УГУУЛГАЗЫ

МОСКВА. (РосИТА — СЧТА). «Күрүненің бүгү күчүзү кижини, ооң эргелерин камгалаарын хандырар ужурлуг» деп, Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцинниң Россияның Федералдыг хуралынга Угуулгазынга онзалап айыткан. Россия Федерациязының Конституциязы чурттуң бүгү девискээринге дорту-биле күштүг болуп турарын херекке албас чорукту болдуруп болбазынче кичээнгейни ук документиде угландырган. Амгы күштүг хоойлулар Конституцияга чөрүшкек безин болган таварылгада суд шиитпирлерин Конституцияга үндезилеттинген турар ужурлуг деп, күрүне баштыңы айыткан. Чаа Конституцияны хүлээп алганы-биле холбаштыр ооң болгаш күштүг хоойлужудулганың аразынга карышкаа улгатканын документиде демдеглээн. Бүгү хоойлужудулганы чурттуң чаа Конституциязынга чүүлдештирип, дүүштүрери эргежок чугула болу берген деп, Борис Ельцин онзалап айыткан.

Россияны чечектелген чурт болдурар — стратегтиг эчис сорулга бүгү россияннарга чоок болгаш билдингир деп, Президент демдеглээн. Россияда хостуг кижилер чурттап, бурунгу төөгүзүнге чоргаарланмышаан, келир үезинче дидими-биле көрүп турар деп документиде айыткан. Бүгүниити сорулганы, биригээр чугаалаарга, Россия күрүнезин быжыглаар сорулганы долгандыр сырый каттышпышаан, стратегтиг эчис сорулганы чедип ап болур деп, Борис Ельцин медеглээн. Ынчаарга күштүг болгаш эрге-хоойлулуг күрүненің баганазы тургустунган. Чаа Конституция болза, ол сорулганы шиитпирлээринің кол негелдези болуп турар деп, күрүне баштыңы айыткан.

Чурттаар оран-бажың айтырыы

ХУВААЛДАНЫҢ ҮРЕКЧИЛЕРИ ИЛЕРЕП ТУРАР

«Шын» солунга үнген «Бажың хуваалдазын кымнар үреп турарыл?», «Тувинская правда» солунда парлаттынган «Как у кормушки» деп үүлдерге хамаарыштыр чон ортузунга чугаа-соот янзы-бүрү болуп турар. Кызыл хоорай чагыргазының удуртукчулары үстүнде айыткан материалдарда факт-барымдаалар шын эвес, бадыткаттынмаан деп радио болгаш телевидение дамчыдылгаларынга чугаалап, удурланып турар. Өскелери он үүлдерде айыткан чуртталга бажыңнарының хуваалдазында хажыдыышкыннар шын деп бадыткан турар. Ындыг болганы-биле солуннарның номчукчулары аңаа тайылбырны бээрин дилеп, негеп турар.

Ынчангаш солуннарга үнген шүүмчүлелдиг материалдарда айыткан факт-барымдааларны хынап көөрү-биле Тыва Республиканың Чазааның тургусканы тускай комиссияның удуртукчузу, Президентиниң чөвүлекчилериниң секретариадының кол специализи, юрист Эрес-оол Ооржак солуннун корреспондентизинге интервью берген.

— «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаттынган материалдарда хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы С. Н. Аракчаа, килдис эргелекчизи З. Ш. Седен-Хуурак болгаш өскедаа ажылдакчылар эрге-дужаалын ажыглап алгаш, чуртталга бажыңнарын боттарынга ап, ажы-төлүнге, төрелдеринге туралааны-биле үлеп берип турганын бижээнин номчукчулар эки билир. Комиссия ында айыткан факт-барымдааларны хынамчалыы-биле сайгарып, чогуур документилерни хынап көрген. Оон алгаш көөрге, ында кирген четпестер бадыткаттынып турар — деп, Эрес-оол Доржуевич өгезинде демдеглээн.

— Тодаргай чижектерден чугаалап болур силер бе?

— Ийе. Чугаалап болбайн канчаар. Солуннарда факт-барымдааларны делгеренгей тайылбырлап бижээн болганда допчулап чугаалап көрейн. Кечил-оол кудумчузунуң 7 дугаар бажыңынын 43-кү квартиразында хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы С. Н. Аракчаа оглунун өг-булезин олуртуп каан. Орта чурттаар дугайында бижикти дарга боду бижип берген.

Хоорай чагыргазының килдис эргелекчизи З. Ш. Седен-Хуурак 1972 чылдагы оочуру 1990 чылда чедип келгени-биле үш өрээл бажынны алган. 1993 чылдын ноябрьда Бай-Хаак кудумчузунда 6 дугаар бажың ажыглалга кирерге, Зинаида Шолбан-ооловна база катап 1972 чылда оочурубиле бажын бээр дугайында билдириишкинни бажын хуваар комиссияга киирген. Чурттап орар бажынынын шөлү четчирин барымдаалаааш, бажын бээринден ойталаан турган. Ындыг чөптүг шиитпир турда-ла, ол бажыңнын 45 дугаар квартиразының эжиин үрээш, орта чурттап орган кижинин эт-севин З. Седен-Хуурак үндүрүп каапкаш, уруу Алдынайны көжүрүп киирип алган.

Бажын хуваар килдистин инспектору Анчымаа Иргит бодунга, ада-незинге, төрелдеринге хоойлу ёзугаар эвес чеди бажыңны ээлеп алганы илереп турар.

Чүгле бо чижектерден безин алгаш көөрге, үстүнде адааным албан-дужаалдыг кижилер Россия Федерациязының, Тыва Республиканың конституцияларын, чуртталга хоойлузун каржызы-биле хажыдып турарлар ышкажыл.

— Хоорай чагыргазының февраль 10-да болган коллегия хуралынга солуннарга үнген шүүмчүлелдиг материалдарны сайгарып чугаалашканын солунга бижээн үүве. Аңаа олурушкан болгай силер. Коллегия хуралынга бо айтырыга хамаарыштыр кандыг түннелди үндүргенил, Эрес-оол Доржуевич?

— Бажың хуваалдазын кымнар үреп турарының дугайында солуннарга үнген үүлдерни коллегия хуралынга чугаалашканы шын. Үүве чугаалаан кижилер хоорай чагыргазының бажың хуваар килдизинин ажылында четпестерни, үнген материалдарда факт-барымдааларны бадыткап, эрге-дужаалын соора ажыглап, туразында аажылап турар кижилерни буруу шаап, ажылынга турар-турбазының дугайында чугаалап турдулар. Коллегия хуралы чогум кандыг шиитпир үндүргенин биске дыннатпаан, ооң кежигүннери боттары артын калганнар.

— Солуннарга шүүмчүлеткен Светлана Николаевна хуралга үүве чугаалаан бе?

— Ийе, чугаалаан. Бодап орарга буруузун миннип турар хире. Бажыңны дедир дужааптар мен деп-даа турду. Ынчалза-даа шимээн чок-ладыр. Сөөлгү дамчыдылгалардан дыннаарга, Светлана Николаевна бодун боду агартынып, актыг кижини улус нүгүлдеп, мегелеп турар кылдыр чугаалап турар. Салгын чокта сиген бажы шимчевес деп тывалар чугаалажыр. Ооң утказын ханы бодаза эки.

— Зинаида Шолбан-ооловна Седен-Хуурактың дугайында кандыг чугаа болганыл?

— Хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы В. П. Урванцев санал бергеш, З. Ш. Седен-Хуурактың бажыңнарны алганы чөптүг дээн хөөннү илередип, аңаа болушкан. Чаңгыс оочурга ийи катап бажын ап, хоойлу үрээн кижини билип тура-ла, орта болчурга шуут кижи кайгаар үүве чорду. Хоорай прокурору П. М. Судеркин ол саналга киирлеп, ындыг чорук хоойлу-дүрүмге дүүшпес дээрзин айыткан. З. Ш. Седен-Хууракка хамаарышкан факт-барымдаалар бадыткаттынып турарын, ындыг корум-чурум үрээн кижи чагырга черинге ажылдап болур-болбазының дугайында чугаа хуралга болган үүве.

— Тыва ТВ-ниң февраль 20-де болган кежээки дамчыдылгазынга С. Н. Аракчаа медеглел кылгаш, «Шын» солунну мегe медээ берип турар дээш буруудаткан. Хоорай чагыргазының коллегия хуралынга П. М. Судеркин, Е. Д. Удуракина, Л. А. Очур санал бербээн, солуннарга үнген материалдарда факт-барымдаалар шын эвес дээрзин чугаалаан болгай. Орта хамаарыштыр үүнү чугаалап болур силер?

— Ынча дээрге кайын боор. Коллегия хуралынга хөй кижи олурушкан, ону олар бадыткаар. Үстүнде адаан улустан аңгыда, өскелер-даа шүүмчүлелдиг саналдарын берген. Бажын хуваар комиссияның кежигүнү Е. Д. Удуракина колдуунда 20 хире минута үүве чугаалаан. Дыка хөй чылдарда бо шугумга ажылдап келгеш, ооң ажыл-чорудулгазын, четпестерин билирин, шак ындыг бажың хуваалдазының чурумун каржы үреп турганын көрбээнин ол айтып турду. Буруулуг кижилерни ажылындан үндүрерин Елизавета Демьяновна саналдаан кижи. Хоорай прокурору П. М. Судеркин сөс алгаш, солуннарда бижээн фактылардан алырга, хоойлу-дүрүмнү каржызы-биле хажыдып турарын чугаалаан. Мен бодап көөрүмге, материалдарда үүгүлдеп кирген факт-барымдаалар бадыткаттынмаан дээрге, шын эвес. Ол бүгүнү бадыткаар документилер комиссияда бар. Борта ындыг үүвени немеп каар бодап олур мен. Чүгле Тыва ТВ-ге эвес, радиога болгаш телевидениеге С. Н. Аракчаа үүве чугаалаан, бодун агартынар бодап турары илден. Бодун агартынар дээш-ле дарга кижи чонга ындыг меге, шынчы эвес медеглелдер кылырга кайын тааржыр боор. Кандыг-даа кижиниң арынүүрү, ат-алдары бар үүве ыйнаан. Агартынар дээш чугаалап турар деп үүвени чон дөмей-ле билир болгай.

— Февраль 24-те тыва радионуң эртенги дамчыдылгазынга Анчымаа Иргит киришкеш, солуннарга материал бижээн Галина Степановна Кончукту эмин эрттир бурруудатты, бодун үүнү-даа кылбаан «маадыр» кижи кылдыр көргүстү. Бо дугайында силернин бодалыңар кандыгыл, Эрес-оол Доржуевич?

— Дамчыдылганы дыннадым. Анчымаа Иргит бодун агартынар дээн сорулга-биле чонга медеглеп турары ол. Буруулуг кижи буруулуг-ла болгай, чеже-даа агартынарга оон үүве үнер ирги бе? Г. С. Кончук дээрге бөдүүн бухгалтер кижи-дир. Солуннарга кымны-даа ол нүгүлдеп биживаан, бар документилерге үндезилеп алганы ылап болган. Ол ак сеткилдиг, чүгле шын дээш туржуп чоруур, четпестерге эптешпес, алыксак-чиксек кижилерни көөр хөөнү чок. Ооң шак ындыг эки шынарларын чон билир, ынчангаш хөй санныг хамаатылар Галина Степановнаны деткип турар.

— Коллегия хуралының үндүрген шиитпирин алдыңар бе?

— Алган бис. Таныжып көөрүмге, хүн айтырыы өске болду. Аңаа солуннарга үнген шүүмчүлелдиг материалдар дугайында чугаалашкан. Шиитпирде ниити чуртталга айтырыы болу берген-дир. Ону чүге өскерткени билдинмес. Бажын хуваар килдистиң ажылдакчыларын халаар дугайында коллегия кежигүннериниң саналы-биле чөпшээрежир деп ында айыткан. Ол ам дээрезинде күүсеттинмээн. Харын-даа ол ажылдакчылар боттарын камгалап радиога, телевидениеге үүве чугаалаарын уламчылавышаан.

— Солуннарга үнген материалдарда фактылар бадыткаттынып турар деп чонга дилими-биле чугаалап болур ышкажыл?

— Чугаалап болур бис. Бо айтырыгны Чазак комиссиязындан аңгыда, хоорайның прокуратуразы истелгезин чорудуп турар. Түүнели үүү болурун дыннадыр бис.

Таан-оол ХЕРТЕК чугаалашкан.

ТЕРМИНКОМ ХУРАЛЫ

Тыва Республиканың Чазааның чанында Терминология комиссиязының хуралы бо чылдың февраль 24-те болуп эрткен.

Юридиктиг терминнерниң словарының төлевилелин юрист эртемниг С. Ч. Монгуш хөй чылдар дургузунда белеткеп келгеш, терминкомнуң хуралынга сайгарып көөрү-биле киирип келген.

Суд болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар өске-даа органнарының ажыл-чорудулгазынга, а ол ышкаш парлаалга, радиога, телевидениеге, хамаатыларның амыдыралынга хүн бүрүде таваржыр юридиктиг терминнерниң тайылбыр словарының төлевилелин чогаадып тургузар талазы-биле авторнуң үлүг ажылды кылганын, ук төлевилелде чедир кылдынмаан үүүлдерни хуралга санал бергеннер демдеглээн.

Терминком кежигүнү эртемденнер Д. С. Куулар, Д. А. Монгуш, журналистер В. Б. Монгуш, А. К. Делгер-оол, чогаалчылар К. К. Кудажы, Ю. Ш. Кюнзегеш, юристер Ю. Т. Стал-оол, Э. Л. Оюн олар юридиктиг терминнерниң словарь төлевилелинге хамаарыштыр саналдарын, сүмелерин берген болгаш ында кирбээн чамдык сөстерни номээрнинг эргежок чугулазын айыткан.

Тыва Республиканың прокурору А. П. Дамба-Хуурак хуралга олурушкан болгаш санал берип, үүве чугаалаан. Юристерниң бөлүүн республика прокурорунуң чанынга тургускаш, юридиктиг терминнерниң словарының төлевилели чедир сайзырадыр талазы-биле авторга дузалаарын ол дыннаткан.

Алексей ДУГЕРЖАА.

Эртен Лиллехаммерде болуп турар Кышкы Олимпиаданың байырлыг хаашкыны болур. База катап ужурашкыже, байырлыг Лиллехаммер!

Кышкы Олимпиадада

Лиллехаммер. Норвегияда болуп турар Кышкы Олимпиаданың программазында кирген маргылдааларга эң хөй алдын медальды Россияның спортчулары чаалап ап турар. Бир эвес февраль 23-те келген медээ езугаар алыр болза, эрткен маргылдааларга бистиң спортчуларывыс 9 алдын, 7 мөңгүн болгаш 3 хүлер медальды чаалап алган болуп турар. Ынчангаш чурт чеже-даа сандараза, россійжи олимпийжилер ам-даа быжыг туруштуг болуп турар-дыр дээрзин ону көрүп турар бүгү делегей санап турар.

Норвегияның олимпийжилери ниитизи-биле 17 медальдарны чаалап алгаш, амдыызында бо талазы-биле ийиги черде чоруп турар. Олар 8 алдын, 7 мөңгүн болгаш 2 хүлер медальдарны чаалап алганнар.

Италияның спортчулары 15 медальдарны чаалап алза-даа оларда алдын болгаш мөңгүн эвээш болуп турарындан шынар талазыбиле Германияга четпейн турар.

Амдыызында алдын болгаш мөңгүн медальдар чаалап албаан черлер — Великобритания болгаш Словения болуп турар.

50 ДОСКААР ПИВОЛУГ

Лиллехаммерде болуп турар Кышкы Олимпиадага арага ижерин шуут хораан турган. Ындыг-даа болза Чехия пиво кылыр талазыбиле делегейде эң сураглыг чурт болгаш боттарының кылганы эң шынарлыг деэн 50 доскаар пивону Олимпиадага эккелген. Ук суксуннуң шынары баксыравазын дээш ону хуу кижиниң гаражында тургускан.

Чехияның премьер-министри Вацлав Клаус Олимпиаданың ажыдыышкынынга киржип чорааш, ол пивону база ишкен. Канаданың спорт талазы-биле экс-министри Елинек ол «Радегаст» деп сураглыг пивону база бир кружканы чооглаан.

«Сүт-Хөл» совхоз:

САЛЫМ-ХУУЗУ, АМЫДЫРАЛЫ

Иван Шыванович Монгуш — «Сүт-Хөл» совхозтуң директору. Көдээ ажыл-агый-биле ажыл-амыдыралын холбаан болгаш ол темага хамаарыштыр солунга парлаттынып турар үүүлдерни хайгаарап, номчуп, сайгарып, бодунуң бодалдарын киирип деннештирип турар кижилер И. Ш. Монгуштун солунга сөс ап, үүүлдерин удаа-дараа бо-ла парлады бээрин эскерген боор. Чер, ооң ажыглалы, чернин берим-чезинин дугайы, республиканың колхоз-совхозтарының бөгүндеги нарын байдалынга хамаарыштыр ажыл-агый удуртукчузу кижи болгаш бодунуң дүржүлгазынга, совхозунуң ажылынга даянып, ниити байдалга бодунуң туружун, бодалдарын сагыш-сеткилден илередип, бодалдарын ол үүүлдеринде киирген. Солун бодалдарны, саналдарны киирип, айтырыгларны көдүрүп турар ажыл-агый удуртукчуларының бирээзи.

Көдээ ажыл-агыйда бөгүнде айтырыглар-ла хөй. Совхоз ажылы удуртуп баштап олурар кижини амгы байдал канчаар черле дүвүреттес боор, сагыш-сеткили, санал-оналы, бодалдары-биле солужар, өскелернин үнүн дыннаар дээш хөйге дынналдыр чугаалай бээри-даа ында. Үе чежемейнин-даа кызыы, хос-чай чок-даа болза, редакция-биле харылзажыптар үени ол ынчангаш тып аптар.

И. Ш. Монгуш бөгүн база «Шын» солуннун аалчызы. «Сүт-Хөл» совхоз: ооң салым-хуузу, келир үези — ооң чугаазының кол темазы ол.

Совхозтуң ажыл-амыдыралы, ооң эрткен оруу кожуунуң эрткен оруу-биле, төөгүзү-биле сырый холбаалыг. Сүт-Хөл кожуун 1961 чылда дүшкен соонда, «Киров», «Октябрь 30 чылы», «Улуг-Алаак», «Большевик», Калинин аттыг колхоз экономика талазы-биле быжыглып, хөгжүп келген. Республикада мал ажылдыг улуг совхоз «Сүт-Хөл» ынчаар организастаттынып тургустунган. Оон бээр 33 чыл эрткен. Эрткен чылдарже хая көөр болза, ол республиканың шыырак дээн ажыл-агыйларының аразынга санадып, ажыл-агыйга белик көргүзүүлери дээш Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаннаткан, Тыванын төөгүзүнге орденниг ажыл-агый боон арткан.

Совхозтуң төвү болур Суг-Аксы суур ам кожуун төвү болу берген. Сүт-Хөл кожуун катап тургустунуп, эргиде колхоз турган суурлар (совхозтуң салбырлары турган) совхозтуң төвү болуп, чаңгыс совхозтан бөгүнде бир колхоз, 5 совхоз, 100 ажыг арат ажыл-агыйлары аңгыланып, ажыл-агый чорудуунуң чаа хевирлери-биле рыноктуг экономиканың шилчилгелиг амгы үезинің байдалында ажылдап, чурттап турар.

Эргилделиг нарын бо үе база үстүнде чугаалааның өскерилгелер «Сүт-Хөл» совхозтуң экономиказынга болгаш социал хөгжүлдезинге дыка улуг когаралды чедирип, хожудангай ажыл-агыйларның санынче киреринге чедирген. Чүге дээрге кожуун катап тургустунуп турда, совхозтуң ажылчыннарының күш-демиби-биле кылып туткан дыка хөй чуртталга бажыңнары болгаш бүдүрүлге объектилери чаа тургустунган албан черлериниң, организацияларның балансызынче халаска дамчыттынган болгаш совхоз төвү эргиде салбыр турган хөгжүлдези чыдып калган суур Кара-Чыраааже чайлап, көже бергени ол. Ооң экономиказын хөгжүдеринге ол бүгү халаска дамчыттынган эт-хөреңги дээш күрүненің талазындан чогуур үезинде удуртукчуга сөс-ленип, хөй өреге бастырып эгелээн. Ынчангаш ажыл-агыйның салым-хуузу, ооң келир үези дээш сеткил-сагыжым бөгүнде амыравайн чоруур, берге үени канчаар ажып эртерил, чоннуң амыдыралын канчаар баксыратпазыл.. бөгүнде айтырыг ол. Бодалдар, арга-сүме, санаашкыннар.. оон амгы байдалда онзагай түннел дөмей-ле үнмейн тур. Мындыг таварылгада кандыг түннел үнерил? Берге байдал чүгле бисте эвес, өске ажыл-агыйларда база-ла таваржып турар. Ынчалзажок «Сүт-Хөл» ышкаш каш удаа эде организастаашкынга таваржып турган ындыг ажыл-агый республика девискээринде билбестир мен. Бодунуң материалдыг курлавыр, күчү-күжү бар-даа болза, ону өртектер хемчээл чок өзүп турар үеде, көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгези сезоннуг болганындан, үлетпүрде ышкаш дүрген бүдүрүп, садып сайгарары нарын боон турар. Совхоз эрткен чылын «Тыва» совхоз-биле дугуржулга-керээ ёзугаар садар турганы 50 чылгыны, брактаан 350 хойну, 50 сарлыкты, 500 эр хураганны сайгарып шыдаваан, харын мырынай дужааганы 192 ирттинг өртээн амдаа чедир албаан. Чондан киргеп 3700 килограмм хой дүгү, 7 тонна чыжыргана сайгартынмаан. Чадааның сүт заводунга дужааган сүт өртээн ам-даа чедир төлеп берип шыдаваан. Тыванын тараа хүлээп алыр сайгарылга бүдүрүлгези күрүне курлавырынче киргенивис актараавыстың сорттуг болганы дээш немей төлеп бербээн.

Көдээ ажыл-агый продукциязын хүлээп ап, ону белеткээр бүдүрүлгелер мындыг турда, көрүп алгаш олурар эвес, базаар таварыштыр чонувуска 47 тонна тарааны, 13 тонна далганны, 27 сарлыкты; 73 баш шээр малды, 39 тонна сүттү садып сайгардывыс. Совхоз садыын ажыдып ап, чонга 8 млн. ажыг рубльдиң бараанын саттывыс. Совхозтуң бүдүргени эвээш-биче-даа бол продукциязындан кирген орулга-биле ажылчыннарның шалың төлевирин чогуур үезинде төлеп берип келдивис,

АЖЫЛ-АГЫЙ чорудулгазын ханы анализтеп, совхозтуң бар курлавыр күчү-күжүн ажыглап, чоннуң амыдыралынче кичээнгей угландырып келзивиссе-даа, банкыдан ап турарывыс амгы чээлилер хуузу бисти шимчедир арга чок байдалга чедирген. Ону бадыткап көрейн, совхоз 99 млн. рубль чээлилиг, ону ажыглааны дээш ай санында (213 хуу) 98 млн. рубльди төлээр болдувус. Бир эвес ол отчёттуг айда төлеттинмес болза, 360 хуу өзер. Чээли керээзинге ынчаар чөпшээрешпес болзунза, чээли албас сен. Чыл төнчүзү-биле өске албан черлеринге, организацияларга удур-дедир төлежир санажылгалар хөй болгаш декабрьда банк хуузун төлеп шыдавайн барган бис, ынчангаш ол хуу ам 35 миллион чеде бээр боор. Көдээ ажыл-агый продукциязының өртээнин кудузу, ону сайгарарының бергези, алган чээлилерни дугаарынга четтикпейн турардыр бис. Совхоз 1993 чылдың эгезинде алган чээлилеривисти дуглап шыдавайн баар болзувусса, ону эт-хөреңги-биле төлээриниң керээзин банк-биле чарган-даа болзувусса, ол системаны ажыглаарының механизми бистиң республикада ам-даа чедир ажылдап кылдынмаанындан, боттанмас болду. Ынчап кээрге банкылар хууларны кызыгаар чок улгаттырып, ажыл-агыйларны хөөлендирип; хөй өреге чедирери уламчылавышаан, а көдээ ажыл-агый бүдүрүп алганы эвээш-биче-даа бол продукциязын сайгарып шыдавазындан, чээли ап чурттаарын уламчылавышаан.

Ынчаар чурттаары моон соңгаар болдунар бе? Чок.

Республиканың көдээ ажыл-агыйы чиг эт продукциязын бүдүрүп, ону күрүне чагыы дээш дужаап турганындан, болбаазырадылга баазавыстың хөгжүвээнинден рыноктуң бөгүнгү негелделеринге мүңгашталып турарывыс бодур. Мүрнунда төнчүткен удуртулга бистерге орукту ажыдып бербейн, хөй чиг эт, продукцияны бүдүреривиске-ле бажын ажыр мактап, орденхавыяа-биле шаннап-мактап, материалдыг хөреңгилерни, дериг-херекселдерни үлетпүрден чиик өртек-биле садып ап турганы бөгүнде кандыг байдалга чедиргенин ам көрүп

(Төнчүзү 2-ги арында).

ҮНДҮРҮГ «ХАЛАВЫНДАН» ӨРТТЕНИП ТУРАРЛАР

Электри энергиязының, кывар-чаар материалдарның өртектери улгатканындан, машина-техниканың эргижирээнинден, янзы-бүрү үндүрүглерниң хөлүн эрттир көвүдээнинден, саң-хөө айтырыгларының сандаргай байдалда дүшкенинден амыдырап-чурттаары кайда-даа бергеден келген. Россияныңдаа девискээринде, Тываның-даа иштинде амыдыралдың эки талазынче чаартылгалар, өскерлиишкиннер кажан-чежен болуру ажыл-ишчи чоннуң хүн бүрү дүвүредип турар. Рынок дижиривис, шаг бажы кадыраан нарын үеде белен эвес шиитпирлеттинип турар бо айтырыгларны коллективтиг езубиле сайгарып чугаалажып көөрү-биле чыл түннелин үндүргеш, чаа сорулгаларны айыткан калбак хуралга үлетпүр, транспорт, энергетика болгаш харылзаа шугумунда ажылдап турар харысалгалыг Удуртукчулар — «молдурга» дарга-лардан эгелээш, ук ямының сайыдынга чедир ТР-ниң үндүрүг инспекциязы, монополияга удур комитет дээн ышкаш улуг албан черлериниң бедик дужаалдыг ажылдакчыларын чалап алгаш, улус ажыл-агыйының ол адырларының сайыды Н. Б. Дьяковтуң кабинединге чыглып келгеш, хөрээн өйүп чорүүр бодалдарын хөйнүн мурнунга ажыдып, саналоналдарын солушкан. Аңаа илеткелчиден аңгыда, 10 ажыг кижи санал берген.

Эрткен 1993 чыл үлетпүр, транспорт, энергетиканың болгаш харылзааның бүгү-ле бүдүрүглелеринге эң берге чыл болганын Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы, ук адырларның сайыды илеткелчи Н. Б. Дьяков чыылганнарга дыңнаткан.

Үлетпүр бүдүрүглелерде экономиктиг чорудулга нарын болуп артышаан, бүдүрер продукцияның кудулаанын хереңилеп турар. Бүдүрүглелериң аразында боттары санажыр амыы туруп турар чүрүм колдуунда-ла экономиканың бөгүнгү байдалын тодарадыр. Ямының ажыл-агыйлары бот-боттарының аразында чорудар санажылганың чүрүмүн кошкатканындан бүдүрүглелериң эргилдеге турар акша-хөреңгизиниң ажыктыын чавызадып, эргилдеге турар эт-хөреңгилерге хамаарышкан чүүлдерни саададып, үне чок акшабиле төлевирин алырын улам көвүдеткен. Чогум-на мооң ужурунда бо ямы бүдүрүглелериң саң-хөө байдалын экижидеринче, ооң үнер дөстерин дилээринче кол кичээнгейни угланган. Белен эвес шиитпирлеттинип турар ол айтырыгларны ямының коллегия хуралдарынга чугаалажып, ТР-ниң Чазаанга саналдарны киирип турган.

Н. Б. Дьяков бодунуң кыска илеткелинге түс-түс адырлар аайы-биле каксы-даа бол, сайгарылганы кылырын ораддашкан. 1993 чылда даг-дугу бүдүреги 56,6 хүү кызырылган. Комбинаттың экономиказының ажыктыг чоруу шуут-ла тикке дүшкен. Даштыкы чурттарже керээ езугаар садып үндүрүп турар эвээш-биче даг-дугуның ачызында аргастанып турар. Комбинатка өрелиг черлер база бар. Көрөлгере садыпкан даг-дугунуң өртекунези сураг барган. Ол тала 306541 америк долларны азы үнезин кудулаан орус акшаже шилчидерге 500 миллион рубльди төлевейн туруп берген. Комбинаттың хоозуралдың дөвүнчүүнче чүглүп батканын барымдаалап көргеш, Чазактың талазындан чиигелдиг дузаны чедирер ужурга таварышкан. РФ-тың Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киллизи даг-дугун ажылдап кылырының чаа технологиязын чогаадыкчы ёзу-биле кылып дооскан.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрези Чадаанада филиалыбиле кады эрткен чылдың дүргүзүнде 830 тонна хөмүрдашты каскан. 1992 чыл-биле деннээрге хөмүр-даш казары кызырылган. Чоокка чедирле ат-сурааа динмирип, орулталыг болуп, ден-дескі түрүм ажылдап турган бүдүрүлге рыноктуң далайынга дүлдүне берген. Харын-даа, өре-ширеже дүжүп кирген. Күрүне мурнунга 386 млн. рубль түңге дебитор өрелиг.

Таптаашкын чылдарында күрүне «чажыды» турган машзавод Саян артындан келген ажырымчы сеткиллиг удуртукчуларның аспаанга турган, чоорту тоймаглаттынган. Аар өртектиг үнелиг деталдарны солушкан. Аңаа илеткелчиден аңгыда, 10 ажыг кижи санал берген.

Х. О. ОНДАР БИЛЕ В. М. ЛОГИНОВ— ПРОФЕССОРЛАР БОЛГАН

Санкт-Петурбургтуң күрүне университединиң дузалал математика болгаш эргелеп башкарылга чорудугларының факультединиң февраль 17-де хуралынга физика-математика эртемнериниң кандидаттары Х. О. Ондар болгаш В. М. Логинов олар профессорлар кылдыр соңгуткан.

Хеймер-оол Опанович Ондар болумча (бооп болурупун) теориязының болгаш математиктиг статистиканың, а ол ышкаш математика төөгүзүнүң талазы-биле билдингир апарган специалист. Ол марковчу таварылга болур чорудугларның база марковчу операторларның инвариантылыг хемчээлериниң бөлүктериниң структурлуг шынарларының теориязынга, а ол ышкаш математиктиг статистиканың идеяларын база категорияларын хөгжүдеринге хамаарышкан чугула түңнелдерни үндүрген.

Х. О. Ондар 30 ажыг эртем база методиктиг ажылдарның автору. Оларның аразында ийи ном бар, бирээзин англи дылга 1981 чылда Нью-Йоркка үндүрген.

Хеймер-оол Опанович Санкт-Петурбург университедин дооскан соонда Тываның өредилге системазынга хөй чылдарда ажылдан келген болгаш тыва национал школаның айтырыгларынче кичээнгей салып келген. Ол тыва дылга математиктиг эртем терминологиязын хевирлеп тургузарынга идепкейлиг киржип турар.

Болумча теориязының болгаш математиктиг статистиканың алачурт эртемденнериниң салыышкынының талазы-биле төөгүлүг шынны тургузар талазы-биле оон шинчилелдери улуг үнелелди ап келген. Чижээ, амгы үеде даштыкы эртемденнерге хамаарыштырып турар дыка хөй эртем үгланыышкыннары болгаш түңнелдер херек кырында орус база совет эртемденнериниң, инженерлериниң ажыдыышкыны боон турарын ол шынзыткан.

Х. О. Ондар келир үеде улуг ужур-дузалыг апарып болур угланыышкыннар талазы-биле шинчилелдерни амгы үеде чорудуп турар. «Душ болган чаңгыс аай эвес средаларга шилчилге чорудугларын тодарадып көргүзеринге болумча-теоретиктиг аргаларны ажыглаары» —ол шинчилелдериниң ады ындыг. Ол Тывага математика эртеминиң эге салыкчыларының бирээзи. Ол амгы үеде «Математика-статистика идеяларының хөгжүлдези болгаш математиктиг статистиканың кол-кол эртем категорияларының тургустунганы» деп темага доктор диссертациязын доозуп турар.

База-ла ол университеттиң доозукчузу Валерий Михайлович Логинов амгы үеде РЭАның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизинде килдис эргелекчизи В. М. Логинов «Статистиктиг төрүтүмак хемчээлдерни дифференциалдаарының формулаларының аргазы» деп адаткан чаа арганы саналдаан. Ол арганың математиктиг бижилгезин «Таварылга болган салдар байдалдарында динамиктиг системалар» деп ажылында берген («Эртем» ном үндүрер чер, 1983 ч. В. Е. Шапиро-биле кады).

Эртемден «Таварылга болган шөлдерге системаларның динамиказы» деп ажылды парлаарынга белеткээн. Ында ол статистиктиг ортумак хемчээлди үндүреринге хамаарыштыр чаа арганы —тускай байдалдарда статистиктиг ортумак хемчээлди үндүреринің аргазын берип турар. Амгы үеде В. М. Логинов доктор диссертациязын ол-ла шинчилел ажылдарының талазы-биле доозуп турар.

Серот САЛЧАК.
Эртемнер кандидады.

ӨГБЕЛЕРГЕ МӨГЕЙИГ

Мези-хылыш даажы сиңген төөгүвүстү
Мен бег кижи коптарып ап шыдавас бол,
Түргелден, эжелелден чүртүп кагбаан
Түрк уктуг өгбелерим бодап ор мен.
Халдакчының муң-муң аъды тыва черже
Хайыра чок оя тепсип, кирип турда
Чеже-чеже ада-өгбе тура тутчуп,
Чери дээштиң бажын салып, үшту ыйнаан!
Оларга ам бо хүн тураскаал бооп,
Оран-чурту—Тыва чазаа турары бо.
Угаан-бодал кызагдалын шыдап эрткен
Үгүм сактып, дозум бодап орарым бо.
Эртенги хүн бөгүн мени дүвүретпес:
Эрге-хоойлу кежик-чолум магадылаан,
Төрээн черим шырайы ам тывазып ор.
Дөмек болуп, дуза бооруп күзээр-дир мен.

Октябрь ТУН-ООЛ.

Улуг-Хем кожуун.
Арыг-Үзүү суур.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Эртемни өөрейирге билдинер,
Эртинени шинчилээрге тыптыр.

Дүүн тоолга турган,
Бөгүн — амыдыралда.

Дыл сөзү аңгы боордан
башка, дөмей,
Кижи сөөгү аңгы боордан
башка, дөмей.

Чугааның агаар дамчыырын
билип боор.
Күштүң чурт чанарын
көрүп боор.

Мурнакчының ады калбарар,
Бүрүүлүгүнүн ады карарар.

Эзирик эзээргекке дөмей,
Эмдик дайзынга дөмей.

Бодуңну мактанма,
Чонуңну бактава.

Аажың кандыг бол,
Ажылың ындыг.

Төөгү чугаалыг —
Төлү мактаглыг.

Мурнун бодан —
Соон утпа.

Ыдыктыг чүве — дангырак,
Ылаптыг чүве — шын.

Улугну кырган диве —
Уругну чаш диве.

Өскеден дуза диле —
Өөрүнге сүмеле.

Орну чоктан орук үнер,
Оду чоктан чалбыыш үнер.

Бажың башкарар,
Холун кылыр.

Аастан белекти манаар,
Ажылдан мактагны манаар.
Төрүүрү — эгези,

Өлүрү — сөөлү.

Ырлаанда өөрүнчүг,
Ыглаанда хомуданчыг.

Утканы көрбээнге дөмей,
Удааны өлүгге дөмей.

Көрүп келген каракка артар,
Дыңнап чораан сагышка артар.

Кыш биле чай ылгалдыг,
Кылын биле чуга ылгалдыг.

Дамчыыр чугаа хопче шилчиир,
Дазыр шөлге тараа чалгыыр.

Чемдикте сан чок —
Черликте дын чок.

Сугну төпкеш, үзүп албас,
Сөстү сөглээш, тудуп албас.

Хөлүгү ХЕРТЕК.
Мөңгүн-Тайга кожуун.
Мөген-Бүрен суур.

ТЫВЫЗЫКТАР

Чүрек дег боттуг,
Чүс бүүректиг.
(Бойдуста).

Кедергей ажыг,
Кедилиг эм.
(Амыдыралда).

Аң аймаанда
Арбын өзүгеннер.
(Чер аңында).

Дашты дас кара,
Ишти чидиг кызыл,
Кедиптерге чылыг
(Хеп аймаанда).

Күш бе дээрге,
Күш эвес, диңзиг,
Күү чалгынныг амытан
(Эзимде турар).

Кыжын ак өннүг,
Кулак бажы кара,
Чазын бора өннүг.
(Ан аймаа).

Иргит АРГАН-ООЛ.

ЧАЪСКА-КЕДЕР

Шаанда, ТАР үезинде, малчын арат кижи чайгы үелерде чаъска-кедерлиг чоруур. Оны ногаан, кызыл азы кара шекленден даарап алыр. Чаъска-кедерин хүн аяс, бүргег-даа дивес, аъттыг, чадаг-даа чорааш, черле кагбас.

Бир-ле чылын күү өңнүг кылын брезентиден даарап каан, бөргү тудуш, улуг кара-кара өөктерлиг чаъска-кедерлер садыгларга әңдерлип келген. Өг-өреге бүрүзү оларны амырап саткылап алгылаан. Удаткан чок садыгның ол чаъска-кедериниң улус хөңнү калып калган. Эрт켕барган чүве эглип келбесдаа бол, сактырга солундаа ыйнаан.

Чыргакының Хорум-Даг чүрттүг бир чечен кижи (сөөлүнде билдим: мээн чаңгыс классчым. Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, шулукчу, пенсионер Монгуш Осур-оолдуң адазы болду) шулуктей аарак мынчаар чугаалан чораан дээр чораан:

Аътка мунарга,
Аът хояр.
Аалга кээрге,
Ыт эәрер.
Эәгерге кагылар,
Эзерге эптешпес.
Өде бээрге,
Өөгү чештинмес.
Өгге кирерге,
Эжикке сыңмас.
Доңарга, чылыг бербес.
Дортайгаш, эътке дегбес.
Хепсивес хеп-тир,
Кеди чок эт-тир ийин.

Аъттың чоруун мунгаш билир, хептің экизин кеткеш, билир деп чүве ол-дур.

Ам шаг бажы кадыыраанда хоорай, суурларда садыг-магазин, кудумчу, булуңнарда садыг-саймаа әңдерилген чүве ышкажыл. Ол — эки-ле-дир.

Өртек-үнези чиик, чемзиг аъш-чем, хепсиг идик-хеп, алыксанчыг эдилелдер — чүү чок дээр ону! Эптиг-ээлдек, ак сеткилдиг садыгжылар оларны чоңга садып турар. Ол — кончуг эки-дир.

Өртек-үнезин кижи санап четпес, хоралыг-холуксаалыг аъш-чем болгаш арага-дары, хепсивес идик-хеп, кеди чок эт-херексел базым бүрүзүнде. Чүгле алыр-чиирин бодаар, кажар-оптуг, чижең кончаачылар ол бараанларны чоңга сыгап турар. Ол — тоң багай-дыр. Бак чүве ыңай турзун!

Күүлар ОРГУ.

Та бүзүреңер, та бүзүревеңер

ХООЧУН АҢЧЫ

«Шын» солунга үнген Танов Санданның «Чарын болгаш чарынчы» деп үүлүн номчааш, бо таварылганы номчукчуларга бараалгаттым.

Бистің тыва чонувустан чарынга бүзүревес кижилер санныг боор деп бодаар мен. Шынап-ла, бо берге үеде малын азы эт-севин ийи буттуг «кокайларга» оорлаткан кижилер, баштай оор алган малының барган уун, өлүг бе, дириг бе, кажаада бе, азы багда бе дээрзин чарынчылардан дуза дилеп, чарын салдырткан болгулаар. Кончуг чарын салыр кижилер чон аразынга ат-сураглыг, аалдар аразынга чалаткан азы чарынчының аалындан аалчылар үзүлбес.

Чарынны салырда солунда бижип турары ышкаш, дораанна отка өрттеди-ле бербес болгай. Баштай чарынның шынарын, чедиштир кургаанын, арыг хемдиттингенин ылавылап көрүп, шилип алыр. Чарын эъдин хемдип тургаш безин диштеп болбас. Ылап шилээш, чарынчы чарынына йөрээл хевирлиг сымыраныр, чарынга кандыг-күзелдиин шишпээш, хойлаптар.

Ам-на таваар ыяжын чартылай чарып, эмин эрттир улуг эвес одаан одап эгелээр. Аңчы кижи болза, улуг одаандан аңгы бичии отка чарын салыр. Шимчетпейн, дескизибиле өрттеним, болу бээрге, адыр баштыг, чарты-биле чарынны оожум эзип соодар. Соодуп турар үезинде Сандан Тановтың бижип турары дег, түрүп кылаштавас, от булгавас ужурлуг. Сооп бээрге, дээр актап тудуп, чинге чарты-биле чарын «картазының» чажылын тайылбырлаар.

Мал-маган аразынга-даа, тайгага аңнап, куштап-даа чорааш, чарын салган аныяк, кырган-даа чарынчының хөйле хоозун-меге чүве чугаалап органын черле сагынмас-тыр мен. Бистің бүрүнгү өгбелеривистің, хоочуннарывыстың «эки салган чарын ээзин мегелевес» дээри анаа-ла бир хоозун чугаа эвес-ле турган боор...

Чыл эргилдезинин кайгамчык чараш үези күс. Күстүң «тыныжы» тайгаларга дээп, шарланнар саргарып, эртенкежээ соок сырынга чаржалаштыр сыын-мыйгактың үн алчып, эде берген үези турган чүве. Каш хүннерде чайлыг апаргаш, кады аңнаар эжим Норбу-биле хондур тайга үнүп, сыын үнү дыңнап, амыргалаар деп сүмелештивис.

Аңчы кижи тайга үнүп, аңнаар деп барганда олуртунмастап, аъш-чем-даа орта иштинместеп, дуне орта үйгу келбестеп, чайгаар-ла эрестин аттыг апаар чүве-ле болгай. Бо удаада база чаза белеткенген бис.

Даң чаа-ла агарып, чер чырып, Улуг-Чыргакының сүүрдан көстүп турар аргаларының эртенги караңгыдан бүлүрерип көстүп, дүн куштарының шимээни чавырлып турар ыржым үезинде болчашкан черивиске келиримге, улуг аңчым шагда-ла чедип келген, эртенги арыг агаарга хандыр-ла боданы берген олур. Мендилежип, олурып таакпылап алгаш, эртенги серинде чер ап, чылып орар дишкеш, чүгүвус эптей чуктээш, Ойбак-Кара-Сугнуң иштин өрү үүптүвүс.

Даглар баштарын эртенги хүннүң херелдери шонуп, янзы-бүрү куштар сагышсеткилди таалады аян тудуп эгелеп орда, дыштанып ора, улуг аңчым амыргазының «хөөнүн» эдип, каш тырта каапты. Хенертен дужаашыр хем кежир Согуналыг-Туруг бажында «мында мен» дээнзиг бир сыын харылапкаш, шимээнни чиде берди.

Улуг аңчым ора: «Амдыызында моны дооолдурбаал, чер аразы база херин-дир, ам одаавыска чедип аал, хүн караа изивээнде» дээш базыпты. Сыын үнү дыңнапкаш, ындызында эрестивис дам барып, ам арта дөзш өрү кылаштаарывыска көзүлбес күш бистерни көдүргеш, бурунгаар октап чораанзыг, чиик-чиик базып, одаавыска чедип келгенивис безин эскербейн барган болдувус.

Шай хайындырып, чемивис дээжизин одувусче, оран-тандывысче чалбарып, чашкан соонда улуг аңчым шайының үстүн аякка эзиндилеп куткаш, чалбарып-ла эгеледи. Сактырымга улуг аңчым долгандыр бисче хереп алган турар Тас-Тайга, Согуналыг-Туруг, Час-Адыр баштары, Аныяк-Чыргакының бедик-бедик кожагарлары-биле, ана чанында орар эжи мээң-биле чугаалажып орар ышкап, чечен-мергени-биле чажыын чажа берди.

Шайлап, чемненген соонда, эжим ап чораан чарының камныг ужулгаш, долгандыр доозуннуг чүве дег үргүлээш, сүйбап, бир-ле чүве химиренип, домнааш, хойлапты. Курбаг агбан будуктар чыып, биче одаан кыпсып алган соонда, амдыы чарының от кырынга сала каапты.

— Агаар-бойдусту. бо чоруувусту көре кааптайн —деп, адыр будук чазап ор. Чарын четчип, болу бээрге адыр будуубиле чарынны эскеш, калбак хая кырынга сооду салып, шай аартап, хөөрежип ор бис. Кажан чарын соой бертенде, амна көрүп эгеледи. Улуг аңчым элээн бодамчалыг көрүп, чарының андара-дүңдере тутулааш, дедир салып, менче эргилип келди. Элдеп чүве, кезээде кады аңнаар эжин билбес боор бе, биезги хөглүг орган эжим ам арай бодамчалыг, ширнин аварган шырайы-биле: «Бо-даа болбаан чүве-дир, дүңмам, манаа хонарывыс безин берге чүвеле-дир. Чарында дүшкени-биле болза, аңнаан-даа ажыы бар чүве бе моң» деп бо ийин. Шала бүзүрексевейн, арныче удур көрүп ор мен.

Улуг аңчым шырайында бичии-даа оюн-баштактың орасомазы чогул. Ам канчаар, улуг аңчым аайынга кирип, сүмелешкеш, орайтаваанда дедир-ле сүүрже үглай бадыптывыс. Улуг аңчым черле чарын салгаш, шуут ыныыбиле чугаалаар кижи, бир эвес орта билбезим кижи ынчаар чугаалаан болза, кижи бүзүрээр арга чок. Хиндиинде хир чок, аяс хүн-не болгай.

Аңнаваан-даа болзувусса, орук дургаар улуг аңчымның солун чугааларын дыңнап, хүнзедир арыг агаарга чораан болгаш бичии-даа могаашкын чок, сүүрга чоокшулап келдивис. Хенертен чөөн чүктен улуг кара бүлүттар дүргенбиле көжүп, соок хат улгатсаулгатса, ак харын «коданмайыктай-ла берди. Ам чаала долгандыр янзы-бүрү өңнүг күскү бойдусту каш-ла минуталарда ак хар чажыра шуглапты. Чиик, чуга хептиг, ийи бодувус бажыңнарывыска халчып келдивис.

Хар ол хондур чаггаш, даартазында хат хадып, чаап тура хүнзеди. Харның кылыны ийи карыш хире чаапканындан, каш хүннерде Элдиг-Хем — Чыргакы аразының аргыжылгазы безин үзүлген. Сүүҥ чоогунда безин хар ол хире кылын турда, тайгага кижи хамаанчок, аңга безин берге-ле турган боор он.

Шын салган чарын соора
дүшпес.
Чыт алган аң одарга
турбас.

Константин ОНДАР.
Сүт-Хөл кожуун.

✦ ✦ ✦

САМАГАЛДАЙ

Сөзү Вл. СЕРЕН-ООЛДУУ.

Аялгазы Вл. ТОКАНЫЫ.

Санныг хонук келбейн
бааргa,
Чаныксадып,
сагындырар,
Саглан чечээ
чайгангылап,
Салгын хады сыыннап
кээр,
Самагалдай,
Самагалдай —
Чарылбазым эргим
черим.

Чаңгыс хонук көрбейн
бааргa,
Сагыш-чүрек
саймаарадыр,
Чараш арны
чайынналып,
Чагыт-сөзү дыңналып
кээр,
Самагалдай,
Самагалдай —
Сарыым чурту эргим
черим.

Узак черже чоруптарга,
Уярадып, бодандырар,
Сыннар ажыр кыйгы
салып,
Чымыш ижи хайныгып
кээр,
Самагалдай,
Самагалдай —
Чарылбазым ынак
черим.

✦ ✦ ✦

ДОЛААН БУРГАНДАН КЕЛГЕН УРУГ

Монгуш КӨГЕЛДИР

Тоожу

(Эгези № 21, 22, 24, 25 «Шында»).

— Чок-чок, эмчи. Силерниң чугааңарда бичии-даа эпчок чүве чок. Аңаа амыдыралчы чугаада кандыг-даа шаптык турбас. Силерниң меңээ көргүскен идегелинер дээш база катап четтирдим.

Кодур-оол дашкаар үнүп келгеш, чүнү-даа канчаар аайын тыпшаан. Кожуунче чанар билет ап алгаш, эмнелге черниң үндүрүп бергеин чаңгыс комнаталыг өрээлиннге келген. Чанарда алыр дээн сумказынга чүү-хөөзүн суп ап орган. Оон хол-буду-даа орта туттунмас болган. Соок суг-биле шаптанып чунгандаа, идик-хевин, арны-бажын шеверлеп алган. Ол хүн орайтаан болган. Чанар биледи база даартазында эртенгиниң чеди шакта. Эзи өрээлиннге чааскаан орган. Удуурун оралдажырга-даа уйгу келбестээн. Даң адар чоокшулай бергенде биче када удаан. Оттуп кээрге чаа-ла алды шак болган. Алдынай дугайында бодалдар баштан ыравастаан. Автобус кожуун төвүнге дүүп соонда келген. Март айның төнчүзү болгаш часкы шинчи кирген. Төрээн суурунга хүн ашнааанда чедип келген. Сактырга суурдан дүүн чаа үнген чүве дег сагындырган. Ам бо суурда аңаа эң эртнм кижи чок. Сактырга суур шип-шимээн, ээн чүве дег сагындырган. Кодур-оолдуң сураа Кызылда келген деп сурат дыңналы берген, ада-иезин белеткенип органнар. Автобустан дужүп кээрге чамдык эш-өөрү сонуурган айтырган:

— Доозуптун бе, Кодур?

— Ийе, доозуптум.

— Каяа ажылдаар болдуң?

— Кызылда чаа ажылдай бердим.

— Кажан дедир чоруур сен?

— Үр болбас боор мен.

Кодур-оолду чоок биле уруглар болгаш кады өөренип чораан эштери сагыш човаан:

— Алдынай эживис аар аарыгдан ыыдашпайн барды ышкажыл. Күжүр чораан болза, кончуг-ла эки турган ийик. Сеңээ аажок ынак уруг болгай. Дыңнадым ыйнаан, Кодур-оол Базыровия?

— Ийе, дыңнадым.

— Берге херек аа?

— Чүү дээр боор.

— Кайгамчык онза кыс чораан болдур ийин. Күжүрнүң аныяк назыны-ла копчутдур.

Бажыңынче чанып ора, эш-өөрүнүң ындыг чугаалары Кодур-оолду улам баксыраткан. Харын-даа Алдынайның кады төрээннериниң кым-даа ону амдыызында көрбээн.

Кодур-оол бажыңынга кирип кээрге, ада-иези хөлзеп үнген. Ол ава-ачазы-биле тыртылчак мендилешкен:

— Эжин, кандыг турдуңар, авай?

— Мынчап борастаныр турдувус, оглум.

Ачазының бажы улам көтерип калган боолган. Ол оглуп көрүп келеш, чассыда аарак чугаалаан:

— Эки чордун бе, оглум? Бистерде чүү боор. Борастаныр олур бис. Бээр олур. Мен даштын чүү-хөө, эът-кеш белеткей кааптайн.

Ачазы дашкаар үнүп, кирип хөлзеп турда, авазы ожукташтa барган. Кодур-оол адаиезинге мунгаргай байдалын эскербезин бодап, чазамыктаан:

— Дыка дувуреве, ачай. Мен база дузалажыптайн.

— Сен мырыңай отка-пашка душкү дег, далашпа даан, авай.

— Кандыг өөренип доостун, оглум?

— Чогум багай эвес доостум, авай.

— Кайа ажылдаар чүвел, оол? — деп, ачазы чугаа кадында айтырган.

— Кызылда бир эмнелгеде ажылдай бердим, ачай. Ийнүш хонук шөлээ дилеп алгаш чаныр келдим. Дораан чоруур мен.

— Маңаа, суурга ажылдаан болзунза але, оглум? — деп, авазы айтырган.

— Баштай бир чыл хире ажылдапкаш, дилеп көөр мен ыйнаан, авай. Азы кожуун төвүнге-даа ажылдап болгай.

— Харын аан, оглум.

Ада-иези Алдынай дугайында чаңгыс сөс-даа ыыттаваннар. Херек кырында олар уругнуң калганынга аажок хомуданнар. Эң ылаңгыя Кодур-оолдуң авазы Алдынай чок апарганда аажок ыглаан. Ындыг чарашчалыы уруг хеп-хенертен/ аарааш, чалыы чаш назынында бодунуң чаңгыс оглунуң сагыш-сеткилинге аар-човуланы арттырып кааны, ие кижиге ырма сынчыг болган. Оон аңгыда кадай иштинде кени болур кысты аажок чаптап, чарашсынар чораан. Ашак база иштинде аажок хомудаан.

Дириг кижиге кандыг-даа салым онаажыр. Оглум хөөкүй ол уругнуң ажыын ажып, кижи билбес черге хинчектенип чор ыйнаан деп ашак бодаар чораан.

Даайлары, күүйлери, акыдүңмалары, кымны-даа арттырбайн, шуптузун айтырып орган. Ол кыш хар чуга, соок чок боон эртип турган. Суур чонунуң-даа, совхозтуң-даа мал-маганы хүр кыштап турар болган. Алдынайның адаиези ол-ла кыштаанда деп чүвени оол чугаа кадында билип алган. Алдынайның адаиезиниң дугайында чугаа үнүп кээрге, ирей-кадай кезек када шок дүшкен. Оглунга чугаалаар чүве тыпшайн барган. Ынчалза-даа Кодур-оол чугааның уун өскертирин ораалдашкан. Оолдуң элдээртип орарын улуг улус база кайын эндээр.

Ада-иези кожаларын база чалап келген. Чамдык төреллери база келген. Чугаалажып, хөөрешкеннер.

Чамдык кожалары Кодур-оолду мактап, шаанга киргеннер:

— Черле бичезинден тура топтуг, будуштуг оол болгай-даан.

— Улуг эмчи болган ыны кажыл.

База аас-кежиктиг ирей-кадай, аа?

— Ынчанмайн канчаар. Хоомай кижи барып-барып Москвага дээди сургуулдоозар боор бе?

Чамдык кадайлар оолду мактаан:

— Күдээ кылып адаа, кончуг-даа бүдүштүг оол-дур ийин бо?

— Чараш деп чүвезе кыстарла аа?

— Черле бичезинде кыстарзыг чүве болбазык бе?

— Кандыг эрлемнит эмчи болдун, оглум?

— Кезер эмчи, кижи-дир мен ийин. Амдыызында аргадуржулгам база чок. Аңаа чаңчыгары амыр эвес болур.

— Ынчанмайн канчаар, оглум.

Ада-иезиниң болгаш кожаларының оюн-баштак-биле холушкан чугаалары сагышка үүгеер-даа болган. Чамдыктары оолга акша-мөңгүндаа бээрин ораалдашканнар. Оол тайылбырлаан:

— Чок-чок. Анаа хөгленер. Мен ам ажылдап турар кижи ышкажыл мен.

— Чамдыктары оолдуң ындыг тайылбырын чаптааш, каттыржыр-даа болган. Чыылган дөргүл-төрелдери кежээ ботка чугаалажып, хөөрешкеннер. Алдынайның чоок кижилериндеи ында кым-даа келбээн. Ол чорук Кодур-оолга бир янзы кылдыр дегген. Бир эвес уруг турган болза, кандыг эки турар ийик..

Кодур-оол суурунга келгеш, көскүленневвээн. Оон кударалын болгаш хомудалын кымдаа көөрүн күзевээн. Ийи хонганда суур кедезинге чааскаан үнүп келген. Бедик эвес кара даглар баарында хөөрлерге оол чедип келген. Чаа чевегни тып алыры аңаа берге эвес болган. Алдынайның чеввэнге чедип келген. Аңаа кым-даа шаптыктавааны эрнин сеткилинге таарышкан. Уругнуң хөрек чуруун демирден хайындырып тургаш, кылган маанайда каастап тургаш хоолааш, суп каан болган. Ында уруг кандыг-даа дувурээзин чок, чазык-чаагай көрүп алгаш орган. Кодур-оол бөргүн уштуп алгаш үр турган. Чааскаан сымыранган:

«Сеңээ кым-даа дузалап шыдавазын ынчан-на билген турган-дыр сен, Алдын. Чүге-ле сени салым-чол ындыг дораан бээр эккелген чоор. Меңээ кайы хире бергезин билген болзуңза. Сээң ол чеде берген ораның та кандыг чүве. Ында барганыңны база билип каан боор сен ийин. Төнчүзү чок, хүүсаазы чок ол өртемчейни кым билирил аан. Сагыш ышкаш чүве болза, мен сеңээ ам дораан-даа болза чеде бээр ийик мен. Ол орандан сени та канчаар тып алыр чүве. Кызыл-Шанчында болчаанска ам кажан-даа келбес-тир сен, а Сен мээң дугайымда чүнү бодап алгаш, чоруткан ирги сен? Ажырбас, Кодур, кандыг-бир кыс сени эргеледип чассыда бээр үе келир деп бодаан боор сен. Чок, эш, чок, чок. Меңээ ескe чурттаганың хөрээ чок. Бир эвес ол өртемчейге мени манап чоруур болзунза, чеде бергеш, чугаалап бээр ийик мен. Чааскаан ажылдап, чурттап чорааш, сени көрүүзээш, чедип келдим деп чугаалаар мен.

Сен чогунда мында меңээ чүү-даа солун эвес-тир. Чүү-даа чүве чылдагаан чок болбас болгай. Мени даржыдып чоруп бээр боор деп бодаашынчан тоовайн барган-дыр сен. Ону чедир билбес, чөгенчиг болганым дээш мени өршээрирги сен бе? Мен дээрге угтала чок, мугулай чүве бодап чораан мирит-тир мен. Бир эвес сээң-биле кады чурттап чораан болзумза, кандыг аас-кежиктиг болур турдум ыйнаан. Ол аас-кежин мендеп тайып чоруй барганы ол-дур. Сени ам кажан-даа тып ап шыдавазым ол-дур, а? Ам бодап көөрүмге, дириг чорааш кымныңдаа сеткилин хомудатпаан-дыр сен. Бичии-даа багай чүве кылбаан сен? Ындыг аа? Сээң бүгү магабодуң арыг-чаагай. Мен база сеңээ ол хире берге болганда маңаа арыг-чаагай чорааш мен аан, сарыым» Оолдуң караа чажы дамырак кара суп дедиштап турган. Ону кымдаа көрбээни аңаа харын таарымчалыг болган.

Март айның төнчүзү болгаш, агаарның чылыы аажок болган. Часкы шинчи кирип келген. Ырак шаттарның арга чарыктарында хар артынчылары кыланнашкан. Кодур-оол чевегниң хериминиң иштинде биче хаалгазын ажыдып киргеш, ында чыткан боодал чечектерни эдип кааш, алдын билзекти мортукче хандыр хөөп каан. Уругнуң адының адаанда «1945 чыл март. 10—1968 чыл март 20» деп каан саннарның үстүнде шил иштинде уругнуң чуруун чымчак адыштары-биле суйбан каан.

Чоруурда оол бөргүн кедип алгаш, кезек када турган:

«Че, кезээ-мөңгеде байырлыг Алдын. Алдын билзектеривис солчуп алдывыс ышкажыл. Бир эвес ол дываажан ораны деп чүве бар чүве болза, аас-кежиктиг болуп көр. Мен чүнүдаа билбес, мугулай-дыр мен. Сен кезээде шынчы боор келдиң. Мен база ындыг мен. Ам бодап көөрүмге, дыка-ла быжыг уруг-дур сен. Хайлыг аарыгга дүжүп бербээн-дир сен. Кымга-даа чалынмаан сен. Кандыг кончуг маадырлыг кижи боор сен. Чырык угаанының база маталаар-дыр мен. Мээн эргим кижим...»

(Уланчылыг).

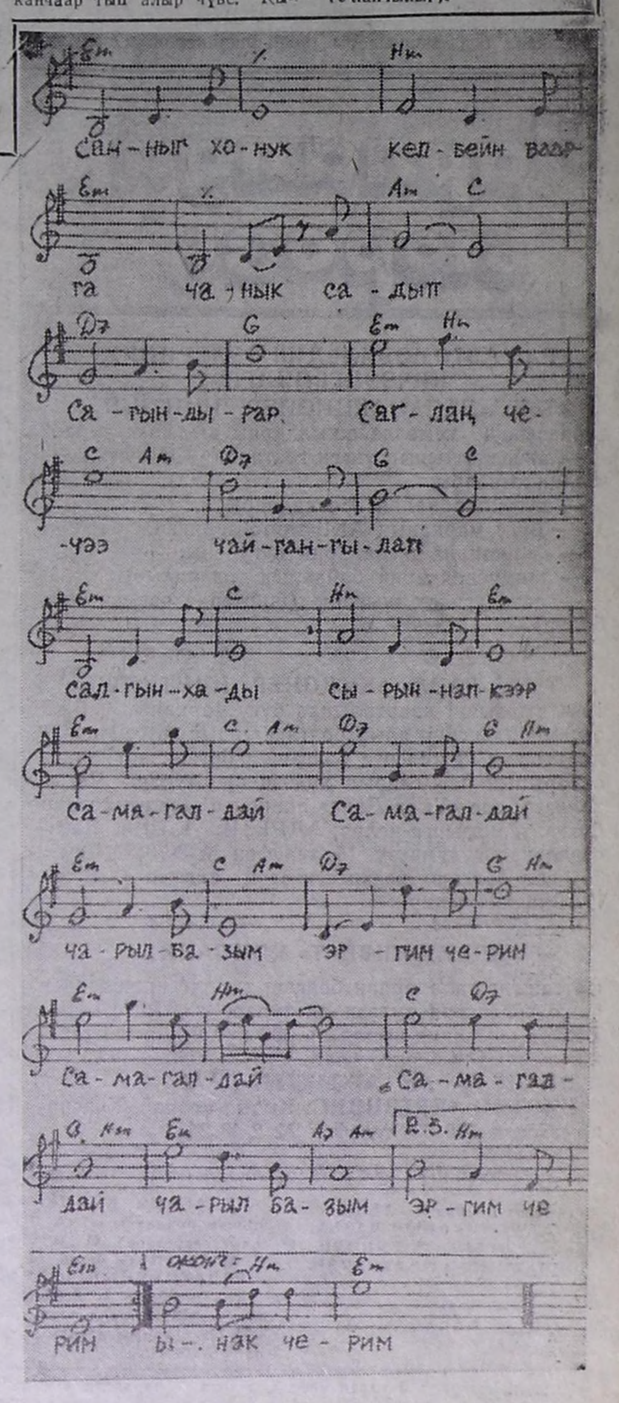

ТЕЛЕ-ПРОГРАММА

(Февраль 28-тен март 2-ге чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

ФЕВРАЛЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Улуг-хүн. 6.45 Эртенги сула шимчээшкиннер. 6.55 Эртен. 9.10 Мультфильм. 9.25 Көр, дыцна... 9.45 «Амыдыралдың аар-саар уржуктары». Телесериал. 37-ги сериязы. 10.15 Футбол. 10.45 Кышкы XVII Олимпиада оюннарын хаарынга тураскааткан байырлыг ёзулал. 12.00—12.10 Медээлер.

• • •

15.00 Медээлер. 15.25 Сайгарлыкчы. 16.20 «!Лотос». Мультфильм. 16.30 Чаа аттар. 17.10 Кижи бүрүзү сылдыстыг. 17.50 Технодром. 18.00 Медээлер. 18.25 «Тюк». Мультфильм. 18.40 Документилер болгаш салым-хуулар. 18.55 Футбол. 19.25 Миниатюра. 19.40 «Амыдыралдың аар-саар уржуктары». Телесериал. 37-ги сериязы. 20.10 Кремль ханазының артында. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.30 «Мында аас-кежиктиг-дир сен бе, Рудольф Нуриев?». В. Вульф. 22.15 Пресс-клуб. 23.15 Олимпиаданың хүн демдеглели. 23.40 Эрткен хонуктар, эрткен кежээлер... Татьяна Окуневская. Чапсарда (00.00) — Медээлер. 00.40 — 01.10 Негелде ёзугаар кино.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Медээлер. 7.20 Автомиг. 7.25 Негеттинип тур... негеттинип тур... 7.30 Формула-730. 8.00 Чаа шугум. 8.20 Ажылгыр кижилерниң үези. 8.50 Мульти-пульти. 9.00 Россияда бизнес. 9.20 «Лев Толстой дугайында сөс». 10.30—11.00 Сибирьниң чазаглыг оруу.

* * *

13.40 Тараачыннар айтырыы. 14.00 «Төрээн ханы». Уран-чечен фильм. 15.30 Видеопоэзия. Микеланджело Буонароттн. 15.45 Оон-моон медээлер. 16.00 Эй-би-си-ниң медээлери. 16.35 «Ортулук».

«ТЫВА» канал

17.05 «Шын ачылыг». Телефильм. 18.15 «Сонуургактарга». Эге класс уругларынга өөредиглиг чаа программа. 18.35 Медээлер. 18.45 «Ойна, хоорайжыгаш». Кеша болчагже чоруп ор. 19.00 «Оорнуң оруу муңгаш». 19.20 «Бистиң-биле кады бол». Аныяктарга программа. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 Понедельник санында детектив. «Эйдхаузтуң тывызыы». 2-ги сериязы. 00.35 Сылдыстар чугаалап турлар. 21.20 Ретушь чокка. 22.15 Кышкы XVII Олимпиада оюннарының хаашкыны. 00.00 Медээлер. 00.25 Тодаргайы-биле. 00.35 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.45 — 01.15 Хроно.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.05 Телесолун. 17.15 «Өшкен сылдыс бе?». 17.50 Орус виза. 18.25 Хүннүң-не байырлал. 18.35 Камгалал-911. 19.30—20.00 «Даштыкы кижи болуру». Телефильм. 1-ги кезээ.

ВТОРНИК

МАРТ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер. 6.45 Эртен. 9.05 Шимчевес хөренги рыногунуң дугайында допчулал. 9.20 Хөглүг аялгалар. 9.40 «Анаа-ла Мария дээр». Уран-чечен фильм. 10.30 Кижи болгаш хоойлу. 11.00 «Дорелми». Мультфильм. 11.10 Рок-урок. 11.50 Пресс-экспресс. 12.00 Медээлер. 12.10—12.40 «Горячев болгаш өскелер-даа». Телесериал. 10-гу сериязы.

• • •

15.00 Медээлер. 15.25 Сайгарлыкчы. 15.55 Ажыл-иш дугайында медээлер. 16.10 Херек. 16.20 «Том Сойер». Мультфильм (Япония). 16.50 Бистерниң аравыска, уругларның аразынга... 17.10 Рок-урок. 17.50 Өнчү ээзиниң эге билиглери. 18.00 Медээлер. 18.25 Чажыды-биле. 18.55 «Анаа-ла Мария дээр». Уран-чечен фильм. 19.45 Протокол одуруунуң артында. 19.55 Тема. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.30 Бомонд. 21.45 Режиссёр Л. Пчелкинниң фильмнери. «Чүрек даш эвес». 1-ги сериязы. 23.00 Пресс-экспресс. 23.10 Сөзүвүстүң дээштии кандыгыл. 23.45 Орус ырларның боодалы. 00.00 Медээлер. 00.20—01.20 МТУ.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Медээлер. 7.20 Автомиг. 7.25 Негеттинип тур... негеттинип тур... 7.30 Формула-730. 8.00 Чаа шугум. 8.20 Ажылгыр кижилерниң үези. 8.50 — 9.00 Мульти-пульти.

* * *

13.15 Тараачыннар айтырыы. 13.40 «Капитанны ашак кылып алыр». Уран-чечен фильм. 15.10 Телесолун. 15.15 Чергелешкектер. 15.30 «Тей». Видеофильм. 15.50 Уругларга дамчыдылга. 16.05 Мульти-пульти. 16.15 «Мээң Пушкиним». 16.45 Эй-би-си-ниң медээлери.

«ТЫВА» канал

17.15 Уран-чечен фильм. 19.15 Медээлер. 19.25 «Час-94-ке уткуштур». 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 «Кымдаа уттундурбаан». 20.25 «Санта-Барбара». Уран-чечен телефильм. 285-ки сериязы. 21.20 Политиктиг олимпиде. 22.20 Уран үүл шөлү. «Анаа-ла өннүктер» деп фестиваль. 23.00 Спортчу карусель. 23.05 Декабрьниң кежээлери. 00.00 Медээлер. 00.25 Тодаргайы-биле. 00.35—00.40 Сылдыстар чугаалап турлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

17.15 «Канчаар чурттап тур сен, Уфа?». 18.00 Ада-иелерге тоол. 18.30 Эң-не бөдүүн. 19.30 Хүннүң-не байырлал. 19.40 — 20.00 Мен — баштың мен.

СРЕДА

МАРТ 2

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер. 6.45 Эртен. 9.05 Шимчевес хөренги рыногунуң дугайында допчулал. 9.20 «Сааскан». 9.40 «Анаа-ла Мария дээр». Уран-чечен фильм. 10.30 Эстрада концерти. 10.40 Дириг амытанар аймаа. 11.20 Джем. 11.50 Пресс-экспресс. 12.00 Медээлер. 12.10—12.40 «Горячев болгаш өскелер-даа». Телесериал. 11-ги сериязы.

* * *

15.00 Медээлер. 15.25 Сайгарлыкчы. 16.20 «Том Сойер». Мультфильм. 16.50 Джем. 17.20 «Ужуп чоруур бажын». Мультфильм. 30-ги сериязы. 17.50 СБ-ниң тывызыы. 18.00 Медээлер. 18.25 Мир. 18.50 Документилер болгаш салым-хуулар. 19.00 «Анаа-ла Мария дээр». Уран-чечен фильм. 19.50 Константин Райкин дугайында. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.30 Режиссер Л. Пчелкинниң фильмнери. «Чүрек даш эвес». 2-ги сериязы. 22.40 Максима. 23.10 Керектиң ужурунче кирбейн чыткаш. 23.40 Пресс-экспресс. 23.50 Футбол. Чемпионнар лигазы дээш. «Спартак» (Москва) — Барселона (Испания). Чапсарда (00.45) — Медээлер. 01.50—02.50 Футбол.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.00 Медээлер. 7.20 Автомиг. 7.25 Негеттинип тур... негеттинип тур... 7.30 Формула-730. 8.00 Чаа шугум. 8.20 Ажылгыр кижилерниң үези. 8.50 — 9.00 Мульти-пульти.

* * *

13.40 Тараачыннар айтырыы. 14.05 «Кукарача». Уран-чечен фильм. 15.35 Уругларга дамчыдылга. 15.50 «Ногаан школа». 16.20 Телесолун. 16.30 Эй-би-си-ниң медээлери. 17.00 Планета талазы-биле кожалар.

«ТЫВА» канал

17.30 Уругларга фильм. 18.45 Медээлер. 18.55 «Спортчу суур Бай-Даг». 19.15 «Өөредилге болгаш кижизидилге». Аныяк башкылар аразынга конкурстуң тиилекчизи-биле ужуражылга. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ канал

20.00 Медээлер. 20.25 «Санта-Барбара». Уран-чечен телефильм. 286-гы сериязы. 21.15 Манаашкын залы. 22.05 «Ностальжи» —бүгү салгалдарның музыказы». 22.35 «Никитинская кудумчуда бажың». 23.05 Россияның телетеатры. «Хостуг чүрек-биле...» 00.00 Медээлер. 00.25 Тодаргайы-биле. 00.35 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.40 Спортчу карусель. 00.45—00.55 «КДЭ» (Криминалдыг дыңнадыглар экраны).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.30 «Ыраккы Чөөн чүк». 18.15 Л-клуб. 19.00 Хүннүңне байырлал. 19.10 Депутининиң аргалары. 19.25 Тайбың болгаш дайын. 19.55 — 20.00 Реклама.

Петр Петрович СЕЛИВАНОВ

Иштики керектер органнарының хоочуну, милициянын халажылгада полковниги Петр Петрович Селиванов аар аараанының сөөлүнде 1994 чылдың февраль 23-те 67 харлап бар чорааш мөчээн.

П. П. Селиванов 1927 чылдың июль 3-те Бурят-Моол АССР-ниң Иволгинск районунуң Красноярозо суурунга ядыы тараачынның өг-бүлезинге төрүттүнген.

Иштики керектер органнарынга ол 1947 чылда Бурят АССР-ниң Иштики керектер министерствозунуң Иволгинскинин МРО чанынга паспорт столунуң паспортизи албан-дужаалга ажылдап эгелээн. Оон сөөлүнде ук килдистиң паспорт столунуң начальнигинге томуйлаткан.

1949 чылдан 1952 чылга чедир ол килдиске Бурят АССР-ниң ИХЯ-зынын шугумунга бирги салбырын улуг оперативтиг төлээзи. оон сөөлүнде ук кезектин начальнигинин оралакчызы болуп ажылдаан.

1955 чылдан сонгаар Бурят АССР-ниң милициянын Тербагай район килдизинин начальниги болуп турган. 1961-1964 чылдарда РСФСР-ниң ИХЯ-зынын школазынга өөренген болгаш ону дооскан. 1964 чылдан бээр Тыва АССР-ниң иштики керектер органнарынга кеземче керектерининиң истелгезин чорудар килдистин начальнигинге ажылдаан.

1968 чылдан 1984 чылга чедир Тыва АССР-ниң девискээринге кем-херек үүлгедиишкиннерин илередир болгаш истээр талазы-биле ИХЯ сайыдының оралакчызы болуп турган.

1984 чылдың июль 6-да Селивановтың хүндүлүг дыштынылгаже үнген. Иштики керектер органнарынга ажылдап келген бүгү чылдарының дургузунда Петр Петрович бодун ак сеткилдиг, бедик сагылга-чүрумнуг, биче сеткилдиг болгаш хүлээнген ажылхерээнге бердинген ажылдакчы кылдыр көргүскен. Кады ажылдап чораан эш-өөрүнге практиктиг улуг дузаны ол көргүзүп келген. Иштики керектер органнарынга ак сеткилдиг болгаш уре-түннелдиг ажылдап келгени дээш РСФСР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумнарының Хүндүлел бижиктерибиле хөй удаа шаннаткан.

Республиканың Иштики керектер яамызының сайыдының оралакчызынга ол ажылдап турган чылдарында ИХЯ-ның мурнунга салдынган сорулгаларны күүседир талазыбиле хууда составтын ортузунга улуг ажылды кылган. Кем-херек үүлгедиишкиннерин баш бурунгаар болдурбас ажылды күштелдирериниче улуг кичээнгейни ол угландырып келген. Оон инициативазын болгаш дорт киржилгезин ёзугаар хөй кем-херек үүлгедиишкиннерин илереткен. Кеземче керектерин илередир, истээр талазы-биле хөй ажылдакчыларны ол кижизидип. бодунун байлак дуржулгазын дамчыдып берген. Хоочуннарның республика чөвүлелинин ажылынга ол идепкейлиг киришкен болгаш иштики керектер органнарының хоочуннар чөвүлелин удуртуп турган. Бодунун албан-хүлээглелерин ак сеткилдиг күүседип келгени дээш дараазында шанналдарны аная тывыскан:

«Германияны ажып тиилээни дээш», «Японияны ажып тиилээни дээш», «Германияны ажып тиилээнинің 20 чылы», «Хөй чылдарда чаагай үреттүннелдиг ажылдааны дээш», «Совет милициянын 50 чылы», «Эрес-маадырлыг күш-ажылы дээш» медальдар болгаш «Ак сеткилдиг албан эрттиргени дээш» медальдың III, II, I чергелери база «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, «Хүндүлелдиг Демдээ» орден, «ИХЯ-ның алдарлыг ажылдакчызы» демдек.

П. П. Селиванов амыдыралга өөрүшкүлүг, ак сеткилдиг бөдүүн болгаш эш-өөрүнге дузалаарынга кезээде белен кижи болуп чораан.

Петр Петрович Селиванов дугайында чырыткылыг тураскаалдын сактыышкыны бистин чүректеривиске кезээде артар.

ИХЯ-ның коллегия кежигүннери: **В. Б. Кара-Сал, С. С.-Б. Монгуш, Д. К. Куулар, Ш. М. Шойжун, Д. Б. Ховалыг, Р. Д. Нугис, Б. А. Узум, А. Д. Сарыглар, А. А. Садовой, И. Н. Товарищтай.**

Хоочуннарның республика төвүлелинің кежигүннери: **Т. Ч. Норбу, Н. Н. Макаренко, П. Д. Биче-оол, А. И. Канунников.**

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Тыва Республиканың Дээди Хуралы Красноярскинин күрүненин техниктиг университединиң Кызылда филиалының студентилериниң, башкыларының болгаш ажылдакчыларының коллективинге тургустунган хүнүнден бээр 20 чыл болган ою-биле байыр чедирип тур.

Политехниктиг университеттиң Кызылда филиалы ажыттынган хүнүнден эгелээш, бөгүннерге чедир аныяктар ортузунга дыка неп-теренгей бооп, ат-алдарны чедип алган.

Эрткен чылдар иштинде Красноярскинин күрүненин техниктиг университединин Кызылда филиалының коллективи республиканың улус ажыл-агыйынга бедик эртем-билиглиг чүс-чүс специалистерни белеткеп өөреткен. Оларның иштинден дыка хөй кижи чүгле Тывада эвес, харын база Россияның болгаш ХКД-ниң өске-даа девискээрлеринде экономиканың янзы-бүрү адырларында ажылдап, төрээн өөредилгеларын төлептии-биле төлээлеп турарлар.

Сөөлгү үеде филиалдың материал-техниктиг сууру быжыккан, оон башкылары болгаш студентилери хоорайның болгаш республиканың хөй-ниити амыдыралында идепкейлиг киржип турар. Ол өөредилге черинин ажылдакчылары элээн хөй үнелиг техниктиг саналоналдарын киирген болгаш шенеп көрген, ылангыя тарааны инерциялыг арга-биле арыглаар талазы-биле ажыл болгаш биоэнергетика талазы-биле эртем-шинчилел түннелдери онза чугула бооп турар, үндезини-биле чаа хомустун дуржулга хевирин тургускан бооп турар.

Бистиң таваржып турарывыс амгы нарын шилчилге үезинде бистиң мурнувуста сан-Хөө болгаш экономиктиг бергелерни ажып эртер талазы-биле ниити сорулга туруп турар, ынчангаш силернин коллективинер ону шиитпирлээринге толептиг үлүүн киирер дээрзинге бүзүрелди илередип тур бис.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы Красноярскинин күрүненин техниктиг университединиң Кызылда филиалының коллективинге быжыг кадыкшылды, аас-кежиннин болгаш бистиң улустуң чаагай чоруу дээш ажылынга чогаадыкчы улуг-улуг чедиишкиннерни күзеп тур.

ТӨРУТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ!

Бо хүннерде бистиң аважыс Саржытмаа Шуруновна **ОЮН** 75 харлап турар. Ол, Таңды кожуунунуң Кочетово суурунга кадарчылап турган, амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап турар. Ол 8 ургунгу өстүрген. Маадыр ие, үжек ажыг чаштарның хүндүлүг кырган-аважы. Бодунуң ажы-төлүн кара чажындан ажылчы-кежээ, топтуг-томаанныг мөзу-шынарлыг кылдыр кижизиткен. Олар ам чонунга төлептии-биле бараан бооп чоруурлар.

Узун назынынга ам-даа чылдар немешсин деп, йөрээдивис, авай!

Чурттаганың узун оруун чурттап эртиң,
Чуртуң болур чүрумалдыг чараш Таңдың херечи боор!
Колхоз-совхоз хоюн-малын кадаргаштың,
Холуң дынзыг ажылдаанын хүндүткел-дир!
Амыдырал-чурттаргага чүү-даа турар:
Ажыг-шүжүг, аарыг-аржык оюп эртпээн.
Ынчалза-даа чурттаганың аар чүүгүн,
Ылап тиилеп, эртип келдиң, ынак авай.
Аважыска кадыкшылды күзедивис,
Ажы-төлүң, аразынга ам-даа чуртта.
Күжүр авай, төрүттүнген хүнүң-биле,
Күдүк базып черге чедир мөгейдивис!

Чылыг күзээшкиннер-биле: оглу Николай, уруглары— Лидия, Елена, Софья, Хову-Аксында думмазы Диизеңмаа Шуруновна, акызы, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Сарат-оол Шурунович Оюн.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

Бистиң улуг угбавыс Ева Байыр-ооловна **КАРА-ХУНА** февраль 25-те мугур 30 харлаан. Ол Арыг-Үзүү суурда ясли-садта кижизидикчи-башкы бооп ажылдап турар. Ева Байыр-ооловна ийи ургунуң авазы, дуңмаларының хүндүткелдиг угбазы. Төрүттүнген хүнүңер таварыштыр байыр чедирип тур бис, эргим угбам!

Дуңмалары Баира, Буян, чээннери — Чингин-Оолак, Чойгаша.

Бистиң ынак аважыс Клара Донгаковна **САЛЧАК** 2 кыстың болгаш 2 оолдун эргим авазы. Аважыс февраль 27-де 35 харлаар. Ол Мөңгүн-Тайга кожуунунуң хереглек-иилер ниитилелинде 16 чыл иштинде садыгжы бооп ажылдап турар. Ынчаарга 10 класста өөренип турар акыысс Айдыс февраль 22-де 16 харлаан. Аважыстың болгаш акыысстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр оларга аас-кежиин күзевишаан, аважыска бо шулукту тураскааттывыс.

Садыгжының ажыл-херээ,
Садыгжының ишчи холу
Чангыс-ла хүн чеже чонга,
Үүл-бүрү бараан сунуп,
Үүнү черле сөнневес дээр.
Сеткилиннің ханызындан,
Чеже кижи садыгжыга
«Четтирдим» деп үнер үүве.
Чонга бүрүн бараан болган
Чоргаар, эрес аважыска
Чедиишкинни күзевишаан.
Черге чедир мөгейдивис.

Уруглары Аяна, Саяна, Айдыс, Айбек база ынак **ачазы** Салчак Мерген-оол.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

Аважының ынак уруу, акыысының ачылыг дуңмазы, дунмаларының хүндүлүг угбазы Лариса Салчаковна **ПАРЧИНА** февраль 28-те төрүттүнген хүнүн демдеглээр. Лариса Салчаковна Барыын-Хемчик кожуунунуң Ак-Довурак хоорайда төп эмнелгеде акушер-гинеколог бооп 25 чыл ажыг үениң иштинде ажылдап турар. Ол бодунуң кызымак ажыл-ижи-биле улус-чонга, эш-өөрүнге, дөргүлтөрелдеринге хүндүткелдиг болуп, шаннал-макталды ие-дип алган. Лариса Салчаковнаның Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи болганы ынчангаш таварылга эвес. Оон уруу аважының оруун эдерип, мергежилин салгаан болгаш бо чылын медицина институдун доозар.

Лариса Салчаковнаның төрүттүнген хүнү — юбилейин таварыштыр сеткил-түректиң ханызындан изиг байыр чедирбишаан, кан дег кадыкшылды, аас-кежиин болгаш бодунуң буянныг-чаагай ажыл-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерлиг болурун күзеп, мөгейдивис.

Авазы, уруу Чодураа; Валера, Светлана, Владислав, Чойгана, Владимир, Виталий **Парчиннер;** Роза, Павел **Ондарлар;** Раиса, Сергей **Шаравиннлер;** Светлана, Александр **Сарыгларлар;** Сергей, Монгуш-оол болгаш оларның хөй **уруглары.**

АҢЧЫЛАРНЫҢ БОЛГАШ МАЛЧЫННАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызыл хоорайның төп рынокунуң девискээринде **«Охотник» («Анчы)** магазинде Туланың боо заводунуң кылып үндүргени янзы-бүрү хевирниң болгаш хемчээлдин аңныыр боолары киргенин дыңнадып тур. Эки боо дээрге кижи бүрүзүнге тергиин белек болур. Аңныыр боолары сөөлгү үеде ховартаан бараан болур, ынчангаш садыгда кирген хөй эвес санныг боолардан шилип, садып алырынче далажыңар!

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

Кызыл хоорайның төвүнде чаагайжыды кылдынган, телефонну, үш өрээлдиг **квартираны садып тур бис.** Квартира садыг-магазин азы офиз кылдыр ажыглаарынга дыка таарымчалыг. **Телефон № 3-06-57.**

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

1994 чылдың март 1-ден эгелээш, май 31-ге чедир «Молоко» (Кызылдың мурнундагы сүт комбинады) акционер ниитилелинин аная акцияларынга **хаалгыг бижилгени кылыр.**

Тус-тузунда **1000 рубльге** доктааткан өртектиг **12544 акцияларны** киирер. Акцияларны хуужудулга чектеринге болгаш рубльге садар.

Бижидилгеге көдээ ажыл-агый бараннарының бүдүрүкчүлери:

колхозтар, совхозтар, тараачын, арат болгаш фермер ажыл-агыйлары, Тыва Республиканың районнарының чурттакчылары болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары киржип болур.

Бижидилгениң киржикчилери боттарынга паспорттарын болгаш ажылдап турар черинден шынзылгаларны алгаш келир.

Айтырыг тургузар адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, кабинет 117, телефон 3-63-34.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ МЕДИЦИНА ПРОФИЛАКТИКАЗЫНЫҢ ТӨВҮ

бо чылдың марттың 11-ден 16-га чедир «Кадыкшылдың комплексилиг хемчеглери» деп семинарны эрттирер.

ПРОГРАММАДА: ребефинг, массажтың чамдык хевирлери, стресске удур программа, аш-биле эмнээшкин, эмнелге аъш-чеми, организмни арыглаарының янзы-бүрү хевирлери, уринотерапия (сидик-биле эмнээри) болгаш аарыгны экиртириниң өске-даа айтырыглары. А ол ышкаш соодулга динамиказы — бо система кижинин бодунуң иштики күш-шыдалын ажыдып, арыглаар, бодунуң амыдыралын бүгү деңнелдерге ден-дескиболдуруп, кадыкшылды экижидер, хууда байдалдың айтырыгларын шиитпирлээр арганы бээр.

Семинар-практикумну Москва хоорайда «Исцеление» төвүнден келген эмчи-психолог, улусчу эмнекчи эрттирер.

АГААР

Бөгүн республикага шокар булуттаар, хар чагбас. Хаттың күжү кошкак.

Агаарның температуразы дүне 32—37, хүндүс 13-18 градус соор.

Кызылга онза өскерлиишкин чок агаар болур. Хаттың күжү кошкак.

Дүне 34—36, хүндүс 14—16 градус соок болур.

«Шын» солунну дамчыштыр

Бистиң эргим, ынак, эң улуг уруувус, угбазыс Чадааның профтехучилищезинин хоочун башкызы Зоя Кадыг-ооловна МОНГУШТУН аараш элекке, 45 харлыында мөчээни-биле холбаштыр бистин ханы кажыдалывысты денге үлежип, сөөлгү орукче үдээринге ачы-буян көргүзүп, аар-берге ол хүннерде бистинбиле кады турган эш-өөрүнге, ырак-узак черлерден келген төрелдерге, кожаларга, ылангыя училищенин директоруу Саар-оол Монгушка, башкы Сергей Киликке, училищенин коллективинге сеткилдиң ханызындан мөгейдивис.

Ачазындан, дуңмаларындан, уругларындан.

АЯНГАТЫЖЫЛАРГА ЧЕТТИРДИВИС

Хай-халапка таварышкаш мөчээн бистиң ынак оглувус Амир Адыгбайович ООРЖАКТЫН мөчү-сөөгүн дилежиринге болгаш ону орнукшударынга дузалашкан Аянгаты суурнуң чурттакчыларынга, совхозтуң дирекциязынга, ортумак школа коллективинге өөрүп четтиргенивисти «Шын» солун дамчыштыр илередип тур бис.

Оолдуң ада-иези Адыгбай, Шура Ооржактар болгаш оон чоок дөргүл-төрелдери.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Полицейжи самурай» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ: «Эрест карабажыңда олурупкан»** 10.00, 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүнеки оюн» 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ында кандыг-даа болур болза» 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Пан Кляксаның академиязы» 9.30 шакта; **«Изиг баштар»** 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Полицейжи самурай» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ: «Өлүрүкчү магачын»** 10.10, 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүнеки оюн» 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ында кандыг-даа болур болза» 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Пан Кляксаның академиязы» 9.30 шакта; **«Изиг баштыглар»** 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазаанын администрациязы Тыва Республиканың иштики керектер сайыдының бирги оралакчызы чораан, Тыва Республиканың Чазаанын аппарадынын ажылдакчызы

Петр Петрович СЕЛИВАНОВТУН

мөчээнин дыңнатпышаан, оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Иштики керектер яамызы болгаш иштики керектер органнарының Хоочуннар чөвүлели аар болгаш үргүлчүлелдиг аарааныныңсоонда иштики керектер органнарының хоочуну, ИХЯ-ның алдарлыг ажылдакчызы

Петр Петрович СЕЛИВАНОВТУН

1994 чылдың февраль 23-те мөчээнин дыңнатпышаан, оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Чарлалдар бюрозу

ВАЗ АВТОМОБИЛЬДИҢ ЭЭЛЕРИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

«ТЫВА-ЛАДА» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛ дараазында немелде ажылдарны кылып турар:

— ажылдаттынып үнген газтарда СО-нун хемчээлин хынаары:
— дугуйлар балансировкалаары;
— бүгү марканың АКБ-зинге зарядка;
— фрикцилиг дискаларны дугурары;
— шимчедикчиниң байдалын тодарадыры;
— автодугуйну шывары (шиптер чагыкчынын болур).

⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙

«ТЫВА-ЛАДА» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛ 1994 чылдың I кварталында бүгү марканың ВАЗ автомобильдерин алыр болгаш ындыг автомашиналарны хуу кижилерге болгаш организацияларга садарының чагыгларын хүлээп ап турар. Чагыг талазы-биле «Тыва-Лада» акционер ниитилелдин бухгалтериязынга келир: **АДРЕЗИ: Кызыл, Магистральная кудумчузу, 15, телефон № 3-73-89, субботадан болгаш воскресеньеден ангыда — 8-тен 17.00 шакка чедир.**

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

«ВРЕМЯ-ИНВЕСТ» КОМПАНИЯ

юридиктиг талалардан болгаш тус-тус кижилерден акша-хөренгини хүлээп ап турар. «ВРЕМЯ-ИНВЕСТ» компания чылда-ла 300 хуу чедир немелдени магадылап берип турар.

ЭПТИГ болгаш АЖЫКТЫГ-ДАА!

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Красноармейская 170-63, телефон № 2-48-24.

МАРТ 1-ДЕН ЭГЕЛЕЭР

Кызылдың педагогика институдунга дээди өөредилге черлеринче кирер күзелдилгере төлевирлиг курстарга өөредилге бо чылдың март 1-де эгелээр. Өөрениринин хөлезини бир айда — 40.000 рубль. **Билдинмес айтырыгларны 2-50-54 дугаарлыг телефондан тодарадып ап болур.**

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

«СИБИРЬАГРО САДЫГДА»

эн чиик дээн өртек-биле чигир садып турар. Телефоннар №№ 2-48-24 болгаш 3-14-08.

✦ ✦ ✦ ✦ ✦ ✦

«ОДЕЖДА» ФИРМАНЫҢ ЧАА МАГАЗИНИНЧЕ ЧАЛАЛГА

«Одежда» фирма бодунуң чаа магазинин мооң дараазында адресте ажыткан: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажын № 8 «а» («Кашпал» магазинин турган чери).

«Одежда» фирма садып алыкчыларның кичээнгейинге эрхерээжен кижилерге, бичии уругларга сезоннар аайы-биле тоннарны, даараглыг кылыгларны сүмелеп тур:

— тоннар — кышкы, чайгы;
— бичии уруглар күрткелери;
— эр кижилернин күрткелери;
— спортчу костюмнер;
— арыглыг джемперлер, жакеттер, свитерлер
— мохер моюн-долгаарлар;
— херээженнерге костюм, блуза, юбка, платье;
— бичии уругларга колготкилер;
— херээженнерге колготкилер;
— бичии уруглар носкилери;
— эр улус носкилери;
— чоорган хавынын, ак чоорганнын, сыртык хавынын комплектилери.

АЖЫЛДААР ШАГЫ: 9.00-дан 17.00 шакка чедер.
ЧАПСАРЛААРЫ: 12.00-дан 13.00 шакка чедер.
СУББОТАДА: 14.00 шакка чедер.
Бистин чаа магазинивиске кээрин чалап тур бис.

☆ ★ ★ ☆ ★ ★

РФ-ТИҢ ПЕНСИЯ ФОНДУЗУНУҢ ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА САЛБЫРЫ

Россия Федерациязының Чазаа **1994 чылдың февраль 3-те № 61 доктаалы-биле** Россия Федерациязының Пенсия фондузунга камгаладылга үндүүглерин төлээриниң чүрумун, хемчээлдерин болгаш негелделерин 1993 чылда күштүг бооп турганын ёзугаар **1994 чылдың бирги чартыында хевээр арттырганын** камгаладылга үндүүглериниң төлекчилеринге дыңнадып тур.

☆ ★ ★ ☆ ★ ★

«ТУРАННЫҢ» РТП-ЗИ

Д-240, Д-65 моторларны септеп, ГАЗ-53-түң рамаларын чаартып кылып турар.

БҮДҮРҮЛГЕНИН АДРЕЗИ: Туран хоорай, Шоссейная кудумчузу, телефон 21-1-31.

Кызыл хоорай Красноармейская 100 Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Гургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАА болгаш «ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы) А. Б. Монгуш. М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь) М. М. Саая кол редакторнуң оралакчызы) В. М. Сат. Н. С. Эргел.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр зер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары— 3-33-91; — 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19, 3-34-98; улетпүр — 3-34-49. 3.36-73. көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15. медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга— 3-34-39 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92. 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер яамызының чанында парлалганың, медээлернин хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүруткеттинген.

Бүруткеттинген дугаары — Т-00007.

Солунларда парлаттынган материалдарның, авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 20.803. Индекс 54240. Чагыг № 35—103.